

YU ISSN 0021-6933

JEZIK IN SLOVSTVO

letnik XXXV – leto 1989/90 št. 7–8

Jezik in slovstvo

Letnik XXXV, številka 7/8
Ljubljana, maj-junij 1989/90

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številok).

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani.

Glavni in odgovorni urednik: Aleksander Skaza, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Uredniški odbor: Aleksander Skaza (glavni in odgovorni urednik), Marko Juvan, Andrijan Lah (slovenska slovstvena zgodovina), Tone Pretnar (primerjalna slavistika), Hermina Jug-Kranjec (slovensko jezikoslovje), Alenka Šivic-Dular (primerjalno slovansko jezikoslovje) in Boža Krakar-Vogel (didaktika jezika in književnosti).

Lektor in korektor: Jože Sever.

Tehnični urednik: Andrej Verbič.

Svet časopisa: Marjeta Vasič (predsednica), Marjan Javornik, Mira Medved, Jože Munda, Pavle Vozlič, France Vurnik in uredniki.

Fotostavek: Studio Vojc, Ljubljana.

Tisk: Partner Grosuplje.

Opremila inž. Dora Vodopivec.

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Težki račun: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana 50100-678-45265.

Letna naročnina 30,00 din, polletna 15,00 din, posamezna številka 3,75 din.

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjenikih, 4,00 din.

Za tujino celoletna naročnina 50,00 din.

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12.

Revijo gmotno podpirajo Kulturna skupnost SRS, Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Izobraževalna skupnost SRS za družboslovje.

Naklada 2400 izvodov.

Po mnenju Sekretariata za informacije SRS, št. 43-544/83 je revija oproščena plačila temeljnega davka od prometa proizvodov.

Vsebina sedme in osme številke

Razprave in članki

- 161 *Hermina Jug-Kranjec*, Pomenskost naslova in okvirja v Pregljevem Bogovcu Jerneju
- 177 *Majda Potrata*, Značilnosti verzifiacije Leopolda Volkmerja in njen odmev v slovenski literarni zgodovini

Razgledi

- 185 *Marija Stanonik*, Janez Vajkard Valvasor in slovenska folklor

Ocene in poročila

- 188 *Jože Pogačnik*, Strokovno vzorno slavistično delo
- 191 *Igor Grdina*, »Prikaz in pokaz na leposlovnem polju«
- 193 *Andrijan Lah*, Gregorčič med Znamenitimi Slovenci
- 194 *Alenka Šivic-Dular*, Slovanski lingvistični atlas
- 197 *France Novak*, *Marjeta Humar*, *Cvetana in Miloš Tavzes*, Zborovanje jugoslovanskih leksikografov in leksikologov v Zagrebu
- 199 *Marjan Štrancar*, Non multa – sed multum

Hermina Jug-Kranjec

Filozofska fakulteta v Ljubljani

UDK 886.3 Pregelj I. 7 Bogovec Jernej .08

POMENSKOST NASLOVA IN OKVIRJA V PREGLJEVEM BOGOVCU JERNEJU

Naslov

Naslov igra v pomenski zgradbi romana pomembno vlogo, saj deluje kot strnjena oznaka celotnega dela. Poudarja problemsko osredinjenje na eno samo, glavno književno osebo, obenem pa jo tudi pomensko opredeljuje. Tega se je zavedal tudi urednik Pregljevega ID France Koblar, ko je zapisal: »Posamezni načrti kažejo tudi, kako je pisatelj omahoval, kakšen zunanji poudarek naj bi dal svojemu delu in kako naj bi se to pokazalo v naslovu.« (Pregelj 1964: 412). Zanimivo pa je, da se s podrobnejšo razlago naslova Koblar ne ukvarja, niti v toliki meri ne, kot je to naredil avtor sam, ko je v drugi knjigi IS v slovarčku na strani 252 kratko pojasnil: *bogovec* = *prerok* (prim. Pregelj 1928). Pojasnilo se ujema s podrobnejšo razlago besede v Bezlajevem Etimološkem slovarju slovenskega jezika (Bezljaj 1976: 30):

bógovec (m.), g. *bógovca* »vedež, prerok«, v starejši literaturi; v. 16. st. *Bogouci* (Dalmatin), f. *bogovavka* (v 16. st.), *bogulja* (v 17. st. Kastelec); v. *bogováti*, -*ujem* »čarati« (Trubar, Dalmatin); *bogovanje in copranje* (Dalmatin). (. . .)

Prim. stč. *bohyunnik* »čarovnik«, *bohyňovati* »čarati«, (. . .). Kalk po lat. *divinare* »čarati«, *divina* »vedeževalka« (Machek, 37).

Pleteršnik navaja ob slovénkem samostalniku *bógovec* kot edini nemški prevod »der Wahrsager«, kot vire pa Dict., Cig., Dalm., Kast. Glagolu *bogováti* pripisuje dva oz. tri pomene:

- 1) als Gott herschen,
- 2) wahrsagen *Guts., Jar., Trub., Dalm., Boh.*; tudi vermuthen, erathen *Meg.* – prim lat. *divinare* C. (Pleteršnik 1894: 41).

Glonarjev Slovar slovenskega jezika navaja (brez navedbe virov) pomena »bogoslovec« in »čarovnik« (Glonar 1936: 10).

Povojna slovenska pravopisa, ki sta vrsto let opravljala tudi del nalog manjkajočega sodobnega slovarja slovenskega knjižnega jezika, in leta 1970 izšli SSKJ 1 pa beležijo pri razlagi besede bogovec pomenski premik, do katerega ni moglo priti drugače kot z etimološko neutemeljeno razlago naslova Pregljevega romana, pojmovanega izključno kot besedilo o protestantskem duhovniku. Dokaz za to je zebeležen v SP 1951:

bogováti -*ujem vedeževati*, *bógovec* -*vca m vedež*, protestantski duhovnik: Pregljev roman *Bogovec Jernej* (podčrt. H. J. K.), *bogúlja* -*e ž vedeževalka*; *bogovščina* -*e ž malik*.

V SP 1962 sta ob samostalniku *bogovec* navedena pomena *vedež* in *protestantski duhovnik*, izpuščena pa je pripomba o Pregljevem romanu.

SSKJ ima le še eno samo, dvodelno razlago:
bógovec -vca m star. duhovnik, predikant.¹

Na to, da samostalnika bogovec ne moremo razlagati kot sinonim za duhovnika, opozarja v razpravi o poimenovanjih duhovnikov v slovenski književnosti tudi Fedora Ferluga Petronio, vendar odgovornost za napačno rabo besede pripiše Preglju. Domnevano nekritično rabo si razlaga kot eno od značilnosti Pregljevega »baročnega stila«:

»Della letteratura protestante slovena dobbiamo inoltre segnalare un termine attestato unicamente in Dalmatin, che non compare nel significato di sacerdote dallo scrittore espressionista sloveno Ivan Pregelj (1883–1960) nell' intitolare uno dei suoi romanzi più significativi, il Bogovec Jernej, pubblicato nel 1923. Il romanzo é ambientato in epoca protestante e ne é protagonista Jernej, un predicatore protestante. È questa la causa che induce Pregelj a caratterizzarlo con un' espressione dell' epoca, non curandosi affatto però se un tale termine venisse usato realmente dai protestanti sloveni del Cinquecento per indicare il loro pastore. Ma non ci si deve meravigliare delle scelte singolari che Pregelj faceva in campo lessicale, anzi era questa una delle caratteristiche del suo stile cosiddetto »barocco«.

In verità bógovec viene usato da Dalmatin nella traduzione di un passo dell' Antico Testamento (Genesi 41,8), dove si parla dell' interpretazione dei sogni del faraone che convoca a sé tutti gli indovini ed i saggi d' Egitto. Ecco il passo in questione nella traduzione greca dei Septuaginta:

... καὶ ἀποστείλας ἐκάλεσεν πάντας τοὺς ἐξηγητὰς Αἰγύπτου καὶ πάντας τοὺς σοφοὺς αὐτοῦ

e nella traduzione latina della Vulgata:

... misit ad omnes coniectores Aegypti cunctosque sapientes

E Dalmatin traduce fedelmente (B I, 26 b):

Tedaj /e je Pharao obudil, inu je vidil, de je tu ena sajnja bila. Inu kadar je v'jutru bilu, je njegou duh shalosten bil, inu je vunkaj po/lal, inu je pustil s'vabiti v/e Bogouce v'Egypti, inu v/e Modre, inu je nym /voje /ajne povedal.

(Izpuščen prevod v italijanščino, op. H. J. K.)

Come si vede non vi è in questo passo traccia alcuna di termini che significhino »sacerdote« o »pastorek«. (Prim. Ferluga-Petronio 1984: 58–59.)²

¹ Na to sem opozorila že v članku Poetika in semantika Pregljevega romana Bogovec Jernej. Pregljev zbornik, 1984. Prim. še Fran Ramovš, Komisija za etimološki slovar slovenskega jezika, v: Letopis Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Prva knjiga. V Lj. 1943, str. 352–359. Tu je na str. 354 obravnavano tudi geslo bógovec.

V gradivu za SSKJ je šest izpisov leksema bogovec:

»Pri vnhodu se prikaže bogovec Aristander, starejši, suhljat človek, skrivnostnega videza.« (V. Kavčič, Aleksander Veliki. Igra v dveh dejanjih z epilogom.) – Izpisano dvakrat, prvič iz Problemov 1967, drugič iz knjižne izdaje 1972, 45.

»Zaratustra bogovec, Zaratustra begovec, ne nestrpen, ne brezpogojen, človek ki ima rad poskoke in odskoke (...).« (F. Nietzsche, Tako je dejal Zaratustra, Prev. J. Moder, Ljubljana 1974, 298.)

»Nekoč je (Tiberij, oče Tiberija in Gaja Grakha, op. p.) ujel na svoji postelji dvoje kač. Ko so si bogovci ogledali ta čudež, so ga posvarili, naj (...).« (Plutarh, Življenje velikih Rimljanov. Prev. A. Sovre, Ljubljana 1950, 77.)

»Predvsem je bil bogovec Jernej duhovnik.« (J. Vidmar, Ivan Pregelj, Izbrani spisi II – Bogovec Jernej. Balade v prozi. – V: LZ 1929, 244.)

»Bogovec Jernej je roman iz slovenske reformacijske dobe.« (J. Vidmar, Literarne kritike, Ljubljana 1951, 292.)

V prvih štirih izpisih je leksem uporabljen v staroegiptovskem, staroperzijskem in rimskem kontekstu časa pr. n. št. Že iz ožjega sobesedila je razvidno, da se pomeni ujemajo tako s Pregljevo razlago (bogovec = prerok) kot tudi z razlagami, navedenimi v članku. Tudi izpisa iz Vidmarjeve kritike z ničimer ne podpirata drugačne razlage.

² »Omeniti moramo še en termin iz slovenske protestantske literature, izpričan samo pri Dalmatinu, ki se ne pojavlja v pomenu duhovnik, ampak »vedeževalec«, ki pa ga je uporabil v smislu duhovnik slovenski ekspresionistični

Stvar je še precej bolj zapletena, kot to domneva avtorica, pomembno pa je, da je prav s citiranim odlomkom iz Geneze mogoče dokazati, kako premišljen in utemeljen je bil Pregljev izbor naslova.

Že na začetku citirano pisateljevo pojasnilo v slovarčku, da namreč samostalnik bogovec pomeni preroka, ne dopušča nikakršne domneve o tem, da bi to besedo v romanu utegnil uporabiti kot sinonim za duhovnika. Odlomek iz Geneze pa nas obenem opozarja, da je bila tako Dalmatinova kot tudi Pregljeva odločitev za leksem bogovec globlje motivirana. Beseda namreč združuje v sebi vrsto pomenov, katerih smisla v današnji jezik ni moč prevesti z enobesedno ustreznico, komajda opisno. Prav tako kot ne moremo z eno besedo zadovoljivo označiti ljudi, o katerih ta odlomek iz Geneze govori.³

IZ sobesedila je razvidno, da je faraon dal poklicati strokovnjake, za katere je domneval, da so sposobni razložiti njegove nenavadne sanje: poleg modrecev še ljudi, ki jih prevodi iz hebrejskega izvornika bolj ali manj (ne)določno označujejo. Bolj od Luthrovega prevoda, ki na tem mestu uporabi izraz *Wahrsager* (*vedeževalec*), sta za naše raziskovanje zanimiva grški prevod ter latinski prevod v Vulgati. Prvi uporabi grški samostalnik ἑξηγητής (*ekseget*), kar prvotno pomeni razlagalca oz. tolmača božjih izrekov in prerokb, pozneje tudi razlagalca kakega besedila, zlasti biblijskega (Prim. Verbinc 1968: 167–168) drugi *conietor*, kar pomeni razlagalca sanj. Prvotni grški pomen besede *ekseget* je »posrednik med bogom in ljudmi«; značilno zanj je, da človeške lastnosti združuje z božanskimi, torej nadnaravnimi, kot so: sposobnost videnja, razlaganja, prerokovanja.

Prvotni namen uporabljenega grškega poimenovanja odgovarja vsoti pomenov, ki jih vsebujejo današnji samostalniki prerok, videc, vedež, razlagalec; v družbenem kontekstu starega Egipta pa je vanj vključen tudi pomen duhovnik, saj je bilo to področje razlaganja izključna domena višje duhovščine.

Po vsem tem lahko rečemo, da je bila Dalmatinova odločitev za besedo bogovec v obravnavanem besedilu Geneze nadvse ustrezna, saj je ta

- a) združevala pomene vede(ževa)nja in prerokovanja, razen tega pa je že s svojo tvorno (glasovno oziroma pisno) podobo opozarjala na zvezo nosilca poimenovanja z bogom/ /bogovi
- b) nosilca poimenovanja ločila od svetopisemskih profetov, za katere je Dalmatin kot oznako dosledno uporabljal samostalnik preroki, in
- c) obenem poudarjala širši, zunajkrščanski kontekst dogodka, o katerem poroča odlomek iz Geneze.

←
pisatelj Ivan Pregelj (1883–1960) kot naslov enega svojih najpomembnejših romanov – Bogovca Jerneja – objavljenega 1923. Roman se dogaja v protestantskem okolju in glavna oseba je Jernej, protestantski predikant. Zato ga je Pregelj karakteriziral z izrazom tiste dobe, ne da bi se prepričal, ali so slovenski protestanti v 16. stol. ta termin v resnici uporabljali za poimenovanje svojega pastora. Vendar se ne smemo čuditi Pregljevemu posebnemu izboru na leksikalnem področju, kajti to je ena od značilnosti t. i. »baročnega« stila.

V resnici je Dalmatin rabil izraz bogovec v prevodu Starega testamenta (Genezis 41, 8), kjer se govori o razlagi faraonovih sanj, ko faraon pokliče k sebi vse vedeževalce in modrece Egipta. Navajam odstavek v grškem prevodu Septuaginte: (...) in v latinskem prevodu Vulgate: (...) In Dalmatin je prevedel (...) Kot vidimo, v tem odstavku ni sledu o besedah, ki bi pomenile »duhovnika« ali »pastorja«. (Prevod: M. Kranjec.)

³ Zadrego najbolje ponazarja prevod Svetega pisma v slovenščini. Prevajalci so problem rešili tako, da so na tem mestu uporabili samostalnik pismouk, torej oznako za starojudovskega razlagalca Tore oziroma Svetega pisma (prim. Biblični leksikon 1984: 547).

Mnogopomenskost te razmeroma redko rabljene besede pa je pritegnila tudi Preglja. Z njo je našel idealno simbolno oznako glavne književne osebe, ki deluje na vseh ravninah branjna. Na zgodovinski – protestantski – ravnini nastopa kot jezikovna, tj. leksikalna in ob enem tematska stilizacija, na preostalih dveh ravninah pa predvsem kot tematska stilizacija.

Besedilo iz Geneze, v katerem je v Dalmatinovi Bibliji uporabljena beseda bogovec, razkriva namreč na eni strani popolno nemoč poklic(a)nih razlagalcev faraonovih sanj – v teh sanjah je simbolno izražena volja bogov in usoda egiptovskega ljudstva – na drugi strani pa moč preprostega, v trpljenju prekaljenega in dozorelega človeka (Egiptovskega Jožefa), da izključno s človeškimi, ne nadnaravnimi, sposobnostmi razloži nenavadne faraonove sanje ter prepreči katastrofo, ki grozi egiptovski deželi.

Obe nasprotujoči si vlogi je pisatelj v romanu združil v eni sami osebi, Jerneju Knaflju, ki kot protestantski duhovnik ne more oziroma ne zna – ne zase ne za druge – zadovoljivo razložiti božje besede, se notranje zlomi in omaga, čeprav na zunaj ostaja vse do konca zvest protestantskemu verskemu gibanju. Kot človeku pa mu je dano spoznati osnovno življenjsko resnico, ki jo je kot duhovnik v nenehnem boju z verskimi nasprotniki in s samim seboj spregledal v božji besedi in jo zaman poskušal odkriti v Luthrovi razlagi.

Spoznanje, ki je hotelo svetlo vstati, je trenutno zopet ugasnilo. Obnemoglo so prhutale misli za duhom in so imele samo še besedo. Prekleta beseda, pirjevica brez zrnja. Komaj tista posveti, ki je trpka in iz mesa: tatje, prasci, psi. Ko golčič o duhu, je mrtva in medla, ne boža, ne bôde, ne budi.

»Carnalis saeculi et verbum,« je dočustvoval bogovec. »Kako bom učil, če sam nimam jezika? Dachs ni rekel neumno. Norski smo mi in papežniki. Beseda nam je Bog.« 251⁴

O tej – nasprotujoči si, a obenem tudi dopolnjujoči se – bivanjski dvojnosti, ki jo je pisatelj podelil glavni književni osebi, priča tudi naslov Bogovec in človek, ki ga je pozneje nadomestil z bolj zgoščeno oznako Bogovec Jernej, kar je mogoče pomensko razložiti na dva načina. Besedna zveza, sestavljena iz dveh samostalnikov, od katerih je eden jedro, drugi določilo, je nosilka dveh pomenskih informacij: informacije »bogovec, ki se imenuje Jernej«, torej »bogovec, ki je obenem tudi človek«, hkrati pa tudi informacije »Jernej (= človek), ki je bogovec«. Naslovov s takšno povednostjo je v slovenski književnosti precej, nosilec oznake pa je z njimi dvojno določen.

Prolog in epilog kot sestavini okvirja romana

Analiza nadpovedne zgradbe besedila zelo razločno kaže, da je homološka povezanost idejno-tematske in izrazne ravnine v romanu motivirana s pomensko zasnovano besedila. Sporočilo, ki ga posreduje avtor, lahko razumemo in zadovoljivo razložimo le, če upoštevamo skupno, enotno oblikovanost obeh ravnin, kot se z jezikom uresničuje v pripovedi.

Kot prvi vzorec pri raziskavi oblikovanosti pripovedi sem izbrala okvir romana. Razlogov za tak izbor je bilo več:

1. Prolog in epilog, ki v tem primeru tvorita okvir književnega dela, sta del tako imenova-

⁴ Strani so citirane po Ivan Pregelj: Izbrana dela III. Celje 1964. Vsa krepko tiskana mesta v citatih je poudarila avtorica članka.

ne zunanje oblikovanosti, to je razmeroma lahko določljivi in opisljivi prvini književnega dela.

2. Prolog je tako s tematsko zgostitvijo kot z oblikovalnimi postopki vzorec celotne zgradbe romana, epilog pa njegov idejni povzetek. Zato nam raziskava okvirja ponuja tudi že prvi, orientacijski prikaz strukturiranosti romana.

3. Prolog kot uvod in epilog kot zaključek tvorita skupaj z osrednjim delom značilno tri-delno zgradbo – parafraza, eksplikacija, alegorija – ki v pripovedi deluje tako s svojo stilizacijsko kot s simbolno vrednostjo.

Gledano s stališča semiotike je okvir vsota oblikovalnih postopkov, s katerimi pisatelj prek pripovedovalca – v tem primeru tretjeosebnega in vsevednega – uvede naslovnika v svet književnega dela, ga prestavi iz »zunanjega v notranji vidni položaj« (Prim. Uspenski 1979: 193–195) in ga po končani pripovedi zopet pospremi v vsakdanjost. V njem se srečamo z dvema pomembnima razsežnostma skupne pomenske zgradbe književnega dela: s pragmatično, tj. z razmerjem med književnim delom kot sporočilom ter avtorjem in naslovnikom kot udeležencema književnega sporočanja, ter s sigmatsko razsežnostjo, tj. razmerjem med književnim delom in dejanskostjo.

Oblikovanost prologa

Osnovna oblikovalna načela, značilna za roman kot celoto, so razvidna že iz zgradbe prologa. Ta je dvodelen, predstavlja dvoje svetov: véliki svet, makrokozmos, navpično obseden z dvojico nebo – zemlja, vodoravno pa z razsežnostmi srednjeevropskega prostora, in mali svet, mikrokozmos, zamejen in zaznamovan s slovenskimi razsežnostmi. Oba svetova sta med seboj metonimično povezana in prikazana po načelu sinekdohe: kot del za celoto.

Kot del za celoto pa je v prologu predstavljen tudi skoraj dve stoletji obsegajoči preddogajalni čas, ki je prikazan ne v časovnem zaporedju, tj. postopnosti važnejših dogodkov in pojavov, marveč kot vzporedje oziroma hkratnost izključno negativnih stanj. Vsi opisani dogodki so postavljeni na na videz isto časovno ravnino. Pisatelj s pripovednim načinom, ki izraža gledališčno točko tretjeosebne pripovedovalca, oblikuje iluzijo ustavljenega časa.

Ves prvi del prologa je podoba sveta v pričakovanju konca, mozaično sestavljena iz niza delnih slik – slik v sliki, kot bi jih poimenoval B. Uspenski – perifrastičnih prikazov nebesnih in zemeljskih znamenj, ki napovedujejo konec sveta, ter opisov življenjskih usod posameznih »bogovcev« in »vidcev«. Osnovni zgradbeni načeli tega dela sta simultanost in statičnost. Tehnika pripovedovanja v slikah, ki jo pisatelj uvaja v tem delu prologa in je značilna tudi za vso nadaljnjo zgradbo romana, omogoča fantazmagorično spetje prerokb (mundus symbolicus) in resničnosti (mundus veritas). Objektivni upovedovani čas – zgodovinski čas kot kolektivni spomin, merjen z astronomskim časom – neopazno prehaja v subjektivni čas izročila svetopisemskih prerokb Stare in Nove zaveze (predvsem preroka Danijela in Janezovega razodetja) in doseže na osi časovnega razvoja skrajno točko, čas tik pred napovedanim koncem sveta. Tu se čas ustavi. Iluzija ustavljenega časa, ki omogoča »preživljanje prihodnjega v sedanjem in obratno« (Smirnov 1979: 338), nastopa v večpomenski zgradbi romana kot skupni imenovalec vseh ravnin branja, saj omogoča poljubno prestavljanje z ene ravnine na drugo. V mitološko oblikovanem ekspresionističnem modelu sveta pa ustavljeni čas preneha biti iluzija in odraža posebni način človekovega doživljanja časa tik pred katastrofo.

Predstava ustavljenega časa se hkrati oblikuje tudi na izrazni ravni pripovedi, kjer sta hkratnost in statičnost dogodkov izraženi s skladenjskimi in besednimi sredstvi. Pisatelj ju upove z naštevanjem znotraj povedi in v nadpovednem besedilu ter z anaforičnim in drugičnim ponavljanjem ključne besede biti kot polnopomenskega glagola s pomenom obstajati, trajati ali kot vezi, ki poudarja trajanje in nespremenljivost stanja, izražena z določilom. Tudi drugi nedovršni in redki dovršni glagoli so izbrani tako, da že sami izražajo takšno stanje ali pa poudarjajo stanje, ki logično izhaja iz dejanja, označenega s tem glagolom ali pa upovedenega z naslednjim.

Bogovci so sami trpeli iz Pisma (. .) 214

Znamenje na nebesih je bil zmaj, ki se je bil izkotal (. .) 213

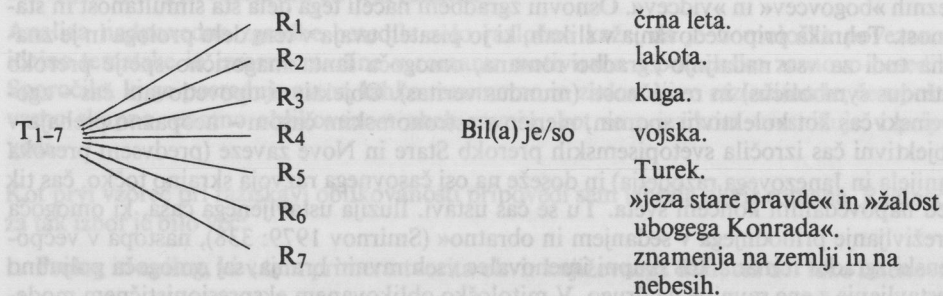
Rekli so in verjeli, da je izpolnjenje Danijelovih maozim, (. .) 213

Upovedovalni čas – preteklik pretežno nedovršnih glagolov, ki označujejo stanje – deluje dvojno. Na denotativni ravni ustvarja vtis pripovedovalčeve in naslovnikove odmaknjenosti od pripovedovanih dogodkov (to odmaknjenost neposredno izraža tudi priredna zveza glagolov *rekli so in verjeli*), na konotativni ravni pa z ukinitvijo časovne postopnosti postavi naslovnika neposredno v pripovedovani čas, podoba sveta tik pred koncem.

Celotno besedilo prvega dela prologa tvori en sam, 48 vrstic obsegajoč odstavek, sestavljen iz 22 prostih in zloženih povedi. Grafične členitve, ki bi signalizirala enote pripovedi, daljše od povedi in krajše od celotnega besedila tega dela prologa, ni. Nadomešča jo ritmična členitev, ki temelji na skladenjski zgradbi in besedni zapolnitvi povednega in nadpovednega besedila. Signal konca posamezne pripovedne enote in začetka druge je sprememba vzorca, s katerim je povezano nadpovedno besedilo. Vendar meje niso ostre, vzorci prehajajo drug v drugega.

Prvo pripovedno enoto tvori niz sedmih enostavnih povedi, med seboj povezanih tako, da je tema vsake naslednje povedi enaka temi predhodne. Gre za modifikacijo enega od osnovnih tipov tematičnega zaporedja, za tako imenovano pahljačasto navezovanje v zaporedju tema – tema (TT). V nasprotju z navezovanjem rema – tema (RT), značilnim za tradicionalno prozo, kjer se povezanost besedila uresničuje v glavnem na sintagmatski osi – povezujejo se med seboj odvisni deli – je v zaporedju TT povezanost paradigmatična; med seboj enakovredni, priredni deli so povezani v skupno paradigmo.

Bila so črna leta. Bila je lakota. Bila je kuga. Bila je vojska. Bil je Turek. Bila je »jeza stare pravde« in »žalost ubogega Konrada«. Bila so znamenja na zemlji in na nebesih. 213

Vzorec pahljačastega navezovanja povedi, kot eden glavnih tematizacijskih vzorcev moderne proze, ni nov. Nahajamo ga v Bibliji, predvsem v psalmih, prav tako tudi v prote-

stanski in baročni književnosti, tudi tu predvsem v poeziji, pa tudi v retoriki kot pogosto uporabljeni govorniški obrazec. Zato ta način povezovanja nadpovednega besedila razen najpomembnejše vloge – oblikovanja skupnega pomenskega polja besednih prvin v pripovedi – opravlja še dodatni vlogi signala opisovane dobe, obenem pa prenosnika na druge ravnine branje.

Prva paradigma, ponavljanje iste teme (T₁₋₇), se v besedilu uresničuje kot anafora, in sicer s ponavljanjem polnopomenskega glagola biti s pomenom obstajati. Druga paradigma, ki se oblikuje v tem nizu povedi, pa je ponavljanje ene od pomenskih sestavin – arhesema – skupne vsem remam v nizu stavkov oziroma povedi. Arhesem je tu negativni pomen, ki vse osebkove dele obravnavanega niza povedi druži v skupno pomensko polje.

Medtem ko je medpovedna povezanost znotraj niza, ki tvori pripovedno enoto, paradigmatška, so posamezne enote med seboj povezane na tradicionalni sintagmatski način. Pri tem gre za prepletanje nadpovednih pomenskih enot, kar je opazno posebej na stiku prve in druge ter druge in tretje enote v prologu. Dvodelna rema v zadnji povedi prve enote (*znamenja na zemlji in na nebesih*) oziroma s samostalnikom v množini izražena rema v zadnji povedi druge enote (*bolezni*) se namreč razcepita in tvorita sintetično povezani temi naslednjih povedi, ki jima je kot dopolnilo pridružena še tretja tema z istim jedrom (*še druga znamenja; še druge bolezni*).

Bila so znamenja na zemlji in na nebesih.

Znamenje na nebesih je bil zmaj, ki se je bil izkotal ob rimski palici in je krono imel z desetimi zvezdami in še z enajsto, ki je bila razodeti enajsti rog.

Znamenje na zemlji ni bilo manj pomenljivo: tele z oslovsko glavo in ženskimi prsmi. Rekli so in verjeli, da je izpolnjenje Danijelovih maozim, prilika gnusobe, blodnje in malikovstva v Rimu s krono v tri gubé.

Še druga znamenja so bile bolezni.

Bolezen bolne sle je bila, moški polt, ki je imela sestro v hotljivosti oslov in pastuhov.

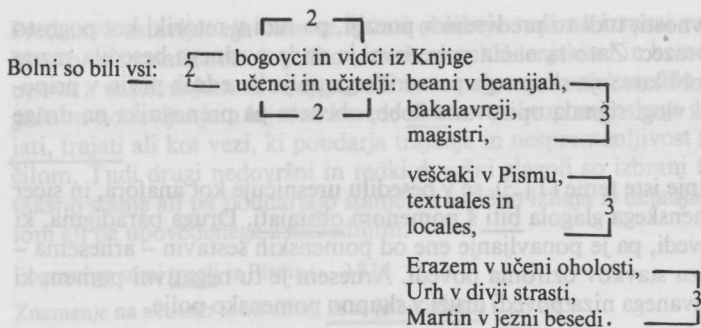
Bolezen, izvirajoča iz hotljivosti, je bila umazana, sramotna bolezen, ki je imela nazivov od zatona na vzhod: španska, galijska, napoljska rana in še veselih, obešenjaško šalečih se imen v vinski robotosti svetega Grobijana: ženski post, pereča ljubezen, vneta nedolžnost, hudičev kres in umazano spočetje.

Bolezni primeren je bil umazan lek: emplastrum, quod fit ex medulla cervi, in qua coquantur vermes terrae cum modico sublimato – sublimatno vino z žafranom in lajnasto mastjo kuhanih zemeljskih glist.

Še druge bolezni so bile: bolezen nezmernih v pijači – podgròm, bolezen nezmernih v misli – melanholijska.²¹³

Členitev po aktualnosti – vzorec TT v okviru pripovednih enot, vzorec RT pa za medsebojno povezovanje enot – je edini način povezovanja nadpovednega besedila v prvih treh pripovednih enotah prvega dela prologa. V vsem doslej obravnavanem besedilu ni najti niti enega besednega povezovalca nadpovednega besedila, prav tako kot ne moremo govoriti o ujemanju kot načinu medpovednega povezovanja tega odlomka.

Pomensko polje vztrajanja, izraženo v prvi enoti s polnopomenskim glagolom biti v pomenu obstajati, se v drugi in tretji enoti še razširi; tokrat biti ni samo polnopomenski glagol, ampak tudi vez, ki poudarja trajanje in nespremenljivost pojava oziroma stanja, izražena z določilom. Prav tako se na celotno obravnavano besedilo širi tudi arhesem negativnega pomena samostalnikov, ki tvorijo reme posameznih povedi, in njihovih določil.

V četrti pripovedni enoti se trajnosti opisovanih pojavov in stanj pridruži še občutek njihove vseobsežnosti in brezizjemnosti, izražen s celostnim zaimkom *vsj* in poudarjen ter razložen z dvema pristavkoma, v katerih se razveže v niz določnejših podob, ki urejene in stopnjevane po logiki reformacijske hierarhične lestvice ohranjajo obenem tudi sintetično dvojnost, upovedeno in pojasnjeno v prvem pristavku (*bogovci in vidci iz Knjige, učenci in učitelji*).

V zadnji tretjini tega dela prologa se z opisi življenjskih usod utemeljiteljev protestantizma začne oblikovati pomensko polje človekove nemoči, da bi kakorkoli – četudi samo z razlago napovedanih dogodkov – vplival na njihov red in potek. Tudi ta paradigma, ki notranje povezuje sicer priložnostno sintagmatsko (vzročno-posledično z nadpovednim veznikom *zato*, pa tudi z ujemanjem) povezano besedilo, se oblikuje pretežno na izrazni ravnini: s figuro zanikane ponovitve (*antistazo*), s poudarjeno naklonskokostjo (glagoli *ne moči, hoteti/ne hoteti, morati*), z glagoli domneve in nepreverjenega prepričanja, ki vključujejo anticipacijo (*verjeti*), ter z zanikanimi glagoli, ki izražajo neizvršenost dejanja (*ne potrdi*).

L a b o d ni bil prvi bogovec, a je bil srečnejši kot č e š k a g o s , katero so pekli na grmadi. Pel je kakor s l a v e c , a z znamenjem ni potrdil in je zato verjel, ker ga dati ni mogel, da ga dati noče. Zato pa je bilo žalostnim, ki so hoteli imeti čudež in znamenje, a so ga morali utrpeti, kakor je pisano, da se lačnemu sanja, da je jedel, in se zbudi in je žalostno njegovo srce . . . Razsvetljujoča luč temu svedu bolnih v dihih, v volji mesa in duha je bila moč iz besed, ki so jih imeli vidci in bogovci. Bogovci so sami trpeli iz Pisma in iz strašnih snag in slik v lesu, iz gnusob in grozot, oznanjenih v Izaiji, Danijelu, Ecehijelu in Janezu, iz strahu duhovin, hudiča in enajstega rogu, ki je bil zadnji v Rimu, Antikrist z zadrževanjem, svečenjem in z novimi menihi in ki le ni bil zadnji in je na moči pribival in ni hotelo biti konec preizkušnjam in ni bil še red, da vstane sodec na mavri in bo meč iz njegovih ust razpihal ljubéje babelske hčere, polurverce in razločenike kakor pirjevico in smotláko . . . 213–214

Petim pripovednim enotam na izrazni ravnini odgovarjajo tri enote na idejno-tematski ravnini oblikovanja besedila.

I. del: opis stanja tik pred katastrofo, sestavljen iz metaforično-metonimično-simboličnega prikaza neke zgodovinske resničnosti,

II. del: naštevaje in razlaga apokaliptičnih znamenj in

III. del: nemoč bogovcev in njihovih učiteljev ter spoznanje o popolni človekovi negotovosti in odvisnosti od usode.

Sorodnost s tridelno zgradbo besedil naših protestantskih piscev – tematska delitev na uvod, razlago in pouk oziroma parafrazo, eksplikacijo ter alegorijo (prim. Pogačnik 1968: 139–144) – nikakor ni slučajna. Način pripovedovanja deluje kot stilizacijsko sredstvo,

signal opisovane dobe. Ker pa je tridelna tematska zgradba besedila značilna za manierizem v najširšem pomenu besede in jo nahajamo tudi v Bibliji, baroku in ekspresionističnih besedilih – nastopa v romanu, tako kot številni drugi stilemi, obenem kot stilem prenosnik na druge ravnine branja.

Enako so zgrajeni tudi posamezni deli.

I.	Bila so črna leta.		<i>skupni metafor. opis – <u>parafraza</u></i>
	Bila je lakota.	_____ 2	
	Bila je kuga.	_____ 2	<i>analitični opis</i>
2	5	Bila je vojska.	_____ 2
		Bil je Turek.	_____ 2
		Bila je »jeza stare pravde« in žalost »ubogega Konrada«.	
		Bila so znamenja na zemlji in na nebesih.	
			<i>skupni simbolni opis – <u>alegorija</u></i>

V parafrazi pripovedovalec s preprosto, iz ljudskega slovstva znano in že frazeologizirano metaforo epitetom (*črna leta*) prestavi naslovnika iz zunanjega sveta v svet romana. Eksplikacija, ki analitično pojasnjuje in dopolnjuje parafrazo, temelji na metonimiji, prenosu z enega predmeta na drugega, z dela na celoto in obratno. Obenem pa ta opis razmer deluje tudi na simbolni ravnini, ko s podobo štirih apokaliptičnih jezdecev povezuje zgodovinsko izpričane dogodke 15. in 16. stoletja s prerokovanimi dogodki iz Janezovega razodetja. Kot opomin ga dopolnjuje alegorija, moralistični prikaz opisanih pojavov kot znamenj, ki napovedujejo konec sveta.

Tematično zgradbo tega dela pripovedi dopolnjujeta in poudarjata skladenjska in besedna zapolnitev besedilnega vzorca. Obe temeljita na delnem oziroma popolnem vzporedju posameznih členov nadpovednega besedila. Ta členski paralelizem (parallelismus membrorum), značilnost stare hebrejske poezije, predvsem pa Knjige psalmov, ustvarja svojevrstno ritmično strukturiranost pripovedi. Enakomernost kot anafora ponavljajočega se glagola *biti* prekinja figura z vrednostjo poliptotona (ponavljanje glagola v različnih spregatvenih oblikah), ki obenem povezuje oziroma ločuje parafrazo, eksplikacijo in alegorijo.

Bila so črna leta // Bila je lakota. Bila je kuga. itd. // Bila so znamenja na zemlji in na nebesih.

Medtem ko je v prvem delu simbolna podoba apokaliptičnih jezdecev uresničena le kot asociacija na konotativni ravnini razbiranja, tvorita v drugem delu simbolni podobi iz Danijelovih prerokb in Janezovega razodetja središče prav tako tridelno zgrajenega besedila, pri katerem je razen enake tematske členitve kot v prvem delu opazna še posebna oblikovna predstavitev »vsebine«: besedilo je oblikovano kot literarni emblema. Za geslo emblema pisatelj uporabi zadnjo poved prvega dela pripovedi. Kot smo videli že pri analizi izrazne ravnine, gre v zgradbi nadpovednega besedila za značilno verižno povezanost pripovedi.

II. a) Bila so znamenja na zemlji in na nebesih.

geslo

Znamenje na nebesih je bil zmaj, ki se je bil izkotal ob rimski palici in je krono imel z desetimi zvezdami in še z enajsto, ki je bila razodeti enajsti rog.

dvojna slika (Danijel, Razodetje)

Znamenje na zemlji ni bilo manj pomenljivo: tele z oslovsko glavo in ženskimi prsmi. Rekli so in verjeli, da je izpolnjenje Danijelovih ma-ozim, prilika gnusobe, blodnje in malikovstva v Rimu s krono v tri gube. *misli – Luthrova razlaga*

b) Še druga znamenja so bile bolezni.

Bolezen bolne sle je bila, moški polt, ki je imela sestro v hotljivosti oslov in pastuhov. Bolezen, izvirajoča iz hotljivosti, je bila umazana, sramotna bolezen, ki je imela nazivov od zatona na vzhod: španska, galijska, napoljska rana in še veselih, šalečih se imen v vinski robotosti svetega Grobiana: ženski post, pereča ljubezen, vneta nedolžnost, hudičev kres in umazano spočetje. *parafraza*

Bolezni primeren je bil umazan lek: *emplastrum, quod fit ex medulla cervi in qua coquantur vermes terrae cum modico croco* – sublimatno vino z žafranom in lajnasto mastjo kuhanih zemeljskih glist. *eksplikacija*

c) Še druge bolezni so bile:

Bolezen nezmernih v pijači – podgròm, bolezen nezmernih v misli – me-lanholija. *parafraza*

Bolni so bili vsi: bogovci in vidci iz Knjige, učenci in učitelji: beani v beanijah, bakalavreji, magistri in veščaki v Pismu, *textuales in locales*, Erazem v učeni oholosti, Urh v divji strasti, Martin v jezni besedi. *eksplikacija*

III. Bolni so bili vsi: /...../ Martin v jezni besedi. *algorija*

Iz Pisma so bili srditi in učeni in iz Ezopa so snažili z besedo in snago svojo knjigo; vittemberški l a b o d je pel o j a g n j e t u , ki je pre-ma-galo z m a j a , »peklenske krote krak«, in vzelo vso krivino svetá nase in odrešilo od žlahte do žlahte. Labod ni bil prvi bogovec, a je bil srečnejši kot č e š k a g o s , katero so pekli na grmadi. Pel je kakor s l a - v e c , a z znamenjem ni potrdil in je zato verjel, ker ga dati ni mogel, da ga dati noče. *algorija*

Zato pa je bilo žalostnim /...../ kakor pirjevico in smotláko . . . *algorija*

Učinek prevaranega pričakovanja ob spoznanju »in ni bil še red, da vstane sodec na ma-vri« ponovno sproži ustavljeni čas, ki tokrat steče kot zgodovinski čas, obsežen v zaključnem delu življenjskega časa glavne književne osebe; ta se ujema s časom agonije slovenskega protestantizma. Pripovedovalec uvede vanj naslovnika že takoj na začetku tega dela prologa, in sicer z jezuitsko uprizoritvijo svetopisemske zgodbe o Savlu in Davidu kot paraboličnim prikazom slovenske zgodovinske resničnosti na prelomu 16. in 17. stoletja.

Takrat so igrali gojenci jezuitov ali »novih menihov« v Ljubljani pred Tomažem, devetim ljubljanskem škofom, igro o Savlu in Davidu. Davidovi vojaki so peli pesem »letečega leva«, pesem vzhajajočih kraljevih praporov: *Vexilla regis prodeunt*. Trudno so odpevali Savlovi vojaki »orožniki« s pogrebno pesmijo evangeljske srenje: »In Fried und Freud zieh ich dahin, veselo in mirno grem odtod.« Savla je glumil supremist Adam Wassermannov, čigar oče je bil še nedavno evangeljski kantor in učitelj v Kranju, preden se je uslužbil papežnikom. 214

Prislov takrat, prvi besedni povezovalc nadpovednega besedila, izraža časovo povezanost – hkratnost – stanja na koncu prvega dela prologa z dogajanjem v drugem delu kot neposrednim uvodom v romaneskni prostor in čas. Razmeroma preprosti izraz tega dela us-

merja celotno naslovnikovo pozornost na ravnino tematske oblikovanosti, ki je prav tako kot v prvem delu prologa tridelna, sestavljena iz:

I. paraboličnega prikaza slovenske zgodovinske resničnosti, predstavljene z uprizoritvijo zgodbe o Savlu in Davidu,

II. podrobnejše osvetlitve dejanskih razmer in posredne predstavitve glavnih književnih oseb v pogovoru med škofom Hrenom in jezuitom Koprivcem ter

III. škofovega pisma baronici Juditi, ki pospeši tragični razvoj dogodkov.

V protestantskem književnem ustvarjanju je David simbol mladega protestantizma (Frenzel³ 1970: 142–145), v jezuitski priredbi svetopisemske snovi pa je že skoraj premagani protestantizem simbolično upodobljen v liku Savla. Za naslovnika, ki pozna literarnozgodovinski kontekst oblikovanja te – ob nastanku romana še splošno znane – svetopisemske snovi, je to obenem tudi prvo opozorilo na relativnost moralnih in etičnih norm v času in prostoru, s tem pa tudi na možnost različnih perspektiv v romanu. Načelo menjave igralcev v vlogah Savla in Davida, ki je z dramatskim preoblikovanjem svetopisemskega besedila še posebej poudarjeno, ima simbolni pomen za celotno idejno zgradbo romana. Pisatelj na to še posebej opozarja, tako s pripovedovalčevo podrobno razlago uprizoritve, kot tudi z dialogom med škofom in Koprivcem.

(Savla je glumil supremist Adam Wassermannov, čigar oče je bil še nedavno evangeljski kantor in učitelj v Kranju, preden se je uslužbil papežnikom.)

»Koga oponaša?« je vprašal škof.

»Jerneja Knaflja na Brdu,« je odgovoril jezusovec, regens et contionator Miklavž Koprivec.

»Njegov red je blizu,« je prikimal vladika.

»Blizu,« je prikimal menih, ne da bi trenil z glavo ali zgibnil z rokami, katere je bil sklenil v rokave, »vzrasla mu je Estera.«

»Saj ji je Judita ime, Judita Strmolska,« je menil škof.

Menih je nemo prikimal. Čez trenutek pa je dejal:

»Sina so mu šolali deželani, da bi očetu za naslednika vstal in orožnika. Pa ga ne bo učakal.«

»Ali mu je umrl?« je vprašal škof.

»Mladi Knafelj je že tretji mesec gojenec našega reda v Gradcu,« je odgovoril jezusovec. Škof je živahno planil:

»Kako je vendar to mogoče?«

»Deus permisit,« je odvrnil mirno menih Koprivec. »Ad majorem Sui gloriam.«

»Fiat, fiat, amen, amen!« je zarajal škof. 214–215

Dialog med Hrenom in Koprivcem pa je obenem zanimiv tudi kot model neenakopravnega dialoga, značilnega tudi za pomensko zgradbo osrednjega dela romana in prav tako epiloga. Koprivčeva prevlada nad škofom izhaja iz njegove boljše obveščenosti in poznavanja najnovejšega položaja v boju s protestanti. Prevlada se kaže v mirni premišljenosti, navidezni čustveni neprizadetosti in dostojanstvenosti jezuitovih izjav, ki pa združene učinkujejo kot popolno nasprotje pričakovani meniški skromnosti. Učinek povečuje naraščanje škofovega zanimanja od radovednosti do razvnetosti in naivno izraženega veselja nad nasprotnikovim porazom. Vse to je v pogovoru mojstrsko upovedeno s povedki in njihovimi

določili v spremnem besedilu, ki replike dialoga povezuje v samostojen kratek dramski prizor.

Zadnji odstavek prologa – kot sklep popoldanskega razgovora – pa živahnega in v zaveznikovi navzočnosti nebrzdanega Hrena razkrije kot hladnokrvnega, preračunljivega in izredno nevarnega nasprotnika protestantizma. Vrh tematskega razvoja tega dela prologa – Hrenovo pismo baronici Juditi, ki sproži prej simbolično nakazani razvoj dogodkov – je na izrazni ravnini poudarjen s posebno figuro nadpovednega povezovanja besedila – anadiplozo.

Vedro je odšel od igre. Celó popoldansko nejevoljo je bil pozabil, ko je moral beležiti o stiškem opatu v svoj dnevnik: »Aeger et Podagricus. Nec ad finem missae perduravit.« Po večerji je pozvonil tajniku in mu narekoval pismo. Pismo je naslovil Juditi Strmolski, mladi baronici na Brdu.²¹⁵

Oblikovanost epiloga

Podogajalni čas, opisan v epilogu, je v primerjavi s časom prologa oblikovan kot hiazem, kar se da izraziti, če upoštevamo raziskavo Marjana Dolgana (Dolgan 1983: 192), tudi kot asimetrična opozicija ab // ba.

p r o l o g (preddogajalni čas)		e p i l o g (podogajalni čas)	
1. del	2. del	1. del	2. del
parabolični prikaz zunanje resničnosti	uvod v zgodbo o Jerneju Knaflju	epilog zgodbe o Jerneju Knaflju	parabolični prikaz zunanje in notranje resničnosti

V prvem delu epiloga so opisani dogodki neposredno po bogovčevi smrti. Zgodba romana, ki se je pravzaprav končala že z Jernejevo smrtjo,⁵ dobi tako še dodatni zaključek, ki še enkrat potrdi to, kar smo že ugotovili: da namreč bogovčeva smrt ni bila ne tragična ne neju-naška. Mrtvi bogovec, čigar zunanji bivanjski prostor se je – kot ugotavlja že M. Dolgan (Dolgan 1983: 129) – pred smrtjo skrčil na ležišče v »svinjaku« nekdanje vlačuge Mrete, je tudi še posmrtno moralni zmagovalec. Groteskni prizor, ko zasledovalci končno odkrijejo zasledovanega bogovca, je na ravnini idejno-tematskega oblikovanja zgrajen na kontrastu med zunanjo bedo in navidezno pohujšljivostjo bogovčeve smrti, ki je prikazana izključno skozi oči njegovih preganjalcev, ter med že upovedeno »notranjo resnico« njegovega umiranja.

Wassermannovi lovci so obstopili Mretino kočo. Prvi je sunil v vrata, da so zazevala in dejal:

»Tako. Zdag ga imamo.«

»Pustite ga meni,« je vzkliknil hripavo stari Wassermann. Bil je pobit in zdelan od nočne poti. Strjena kri mu je ležala v razpraskanem obrazu. Kraj vrat je omahnil lovcu, ki ga je podpiral, iz rok.

»Lepo družbo si je izbral,« je rekel o bogovcu lovec, ki je prvi vstopil. »Lotriška baba leži pri njem.«

Sunil je ženo z nogo, da se je prebudila in zastrmela. Potem je spoznala, stegnila roko čez mrtvega in prosila:

⁵ »U književnom delu efekat okvira može da nastane pri najrazličitim prelazima na spoljnu tačku gledišta, pogotovo ako ti prelazi nisu reverzibilni na osnovu same prirode sižea; na primer, ako pogine pretežni nosilac autorove tačke gledišta. (Prema tome, pogibija glavnog junaka – nosioca autorove tačke gledišta – prirodno se doživljava, u načelu, kao znak završetka celog dela.« Uspenski 1979: 206.

»Pustite ga.«

»Kajpak,« je odvrnil lovec in se sklonil nad bogovca. Njegov drug je pobral kelih. Cerkvenec od Crngroba je vstopil in mrmral svoj navadni pozdrav: »Bog daj dobro jutro vsem skupaj.«

Prvi lovec se je zasmel trpko: »Pa je vendar ušel.«

»Ušel?« je zahlipal Wassermann ob podbojih na vratih, omahoval in vstajal.

»Ves mrzel je že,« je menil lovec in se okrenil, da bi šel iz prostora. Wassermann je tedaj telebnil v hišo in ležal na kolenih ob mrtvem bogovcu. Sopel in hlupal je besno; glupo je strmel: »Antikrist . . . requiescat . . .«

Hlatal je za besedo kakor jecljajoči, trpel je za strašno uročno kletvijo. Kar je našel, je bila le otroško smešna krilatica bukovskih šol: »Requiescat in pice!«

Cerkvenec od Crngroba pa je verjel, da učitelj moli, in je odgovoril verno:

»Amen!« 336–337

Ta del epiloga je tudi z upovedovalnim časom – preteklikom – povezan z osrednjim delom pripovedi. Poleg drugega dela prologa in prizora v zvoniku kranjske cerkve je eden od zunanje najbolj razgibanih delov romana. V njem je cela vrsta glagolov, prislovov in prislovnih zvez, ki izražajo izjemno telesno in čustveno aktivnost književnih oseb, tudi tokrat kot posledico afektnih stanj, kar je še posebno opazno pri najbolj prizadetem med bogovčevimi zasledovalci – učitelju Wassermannu.

Vse to pa so predvsem zunanja znamenja, ki opozarjajo na to, da je pri oblikovanju groteskosti tega dela epiloga bistveno soudeležena jezikovna, tj. izrazna ravnina besedila. Grotesknost sporočila namreč ni vsebovana toliko v samem oblikovanju posameznih delov sporočila kot v neskladju med ravnino oddajanja in sprejemanja sporočila, torej v pragmatični pomenski sestavini besedila. To je dobro vidno v obeh dialogih, s katerima se prav tako značilno in simbolično, kot se je z dialogom začela, sama zgodba tudi konča. Tudi tu je, prav tako kot na začetku romana, dialog neenakopraven. Tudi tu izvira nadrejena vloga enega od govorcev iz njegove boljše poučenosti. Groteskno in simbolično obeh dialogov temelji na tem, da se govornika ne razumeta in zato tudi ne sporazumeta, da torej govorita drug mimo drugega. V prvem dialogu – pogovoru med enim od zasledovalcev in učiteljem Wassermannom – deluje groteskno nasprotje med dobesednimi in prenesenimi pomeni. Branje je dvoravninsko: na ravnini tradicionalne »logične« zgradbe besedila pride do nesporazuma zato, ker lovec svoj del sporočila oblikuje metaforično, kot evfemizem, Wassermann pa, ki še ne ve, da je bogovec mrtev, ga v afektu razume dobesedno. Ko je po lovčevem dodatnem pojasnilu že videti, da sta se govorca končno le sporazumela, pa se naslovnik ove, da do nesporazuma pravzaprav ni prišlo med obema književnima osebama, ampak v njegovi zavesti, da se je ujel na klišeizirani obrazec znane besedne igre. To, kar je prebral, so le zunanji pomeni. Resnično groteskno temelji na pomenskem premiku med tradicionalno oblikovanim in ekspresionističnim sporočilom, v katerem ni več metaforičnih, ampak so samo še dobesedni in simbolni pomeni, ki naslovniku posredujejo notranji pomen, smisel sporočila. V sobesedilu celotnega romana je namreč tudi ta dialog mišljen dobesedno, vse, kar je v njem povedano, je mišljeno in povedano dobesedno. Torej je pisatelj, ko je preko pripovedovalca oblikoval lovčevo repliko, mislil in povedal ušel je in ne umrl je, s tem pa poudaril poraz Jernejevih zasledovalcev, in tudi Wassermann je lovčevo sporočilo tako dojel. V globinski pomenski zgradbi romana je ta dialog predvsem dialog med pisateljem in bralcem kot zunanjim tvorcem in naslovnikom sporočila.

V drugem dialogu, ki poteka med učiteljem Wassermannom in crnogrobskim cerkvenikom, je grotesknost vsebovana v rabi latinščine, s katero sta govorca nadomestila sporazumevanje v maternem jeziku. Nobeden od njiju je namreč ne obvlada v dovoljšnji meri, da

bi se lahko z njo nemoteno izražal in sporazumeval, zato prav tako, kot je to v prvem dialogu, govoritita drug mimo drugega.

Povedali smo že, da opravlja epilog v tridelni zgradbi besedila v romanu vlogo, ki jo v protestantskih besedilih opravljala alegorija, da je obenem tudi kratak nauk oziroma pouk naslovniku. V tem smislu sta tako prvi kot drugi dialog obenem tudi neposredno opozorilo naslovniku, da umetnostna sporočila niso enopomenska in da tradicionalni načini branja ter razlaganja besedil niso vedno pravi. Do pomot in zato napačnega razumevanja prihaja predvsem takrat, kadar ne obvladamo »jezika«, v katerem je sporočilo posredovano.

Kot nadpovedno besedilo je pripoved prvega dela epiloga oblikovana kot tradicionalno zaporedje dogodkov, s filmsko naglico posnetih na kolut ubesedenega časa, ki se pravzaprav vrta v prazno, saj se je z bogovčevim življenjskim časom iztekel tudi dogajalni čas. In kakor se v prologu z jezuitsko uprizoritvijo in dialogom med Hrenom in Koprivcem ustavljeni čas hipno sproži, tako se z Wassermannovo kletvico in »cerkvenčevim« naivnim odgovorom prav tako hipno spet dokončno ustavi. Naslovnik je ob tem bogatejši za ugotovitev, da je bilo bogovčevo spoznanje strogo osebno in zasebno in da ga je ta ponesel s seboj v smrt. Razen Mrete – tudi njena sprememba je prav tako samo osebna in zasebna, kot je bogovčeva – se svet ni niti za malenkost spremenil.⁶ Je prav tak, kot je bil na začetku, in prav tak je tudi čas: neprekinjeno prehajanje iz – v, negotovost, trpljenje kot kazen za greh, pa vera, ki pomaga trpeti, pa dvom in iz trpljenja izvirajoča upornost, pa spet greh in kes in usmiljenje . . .

Takšno je sporočilo drugega dela epiloga:

Sredi samotnih zimskih polj sameva razpelo otročnic. Kadar tonejo žene v krčih in grozah, pogledujejo za belim likom na križu. Če vidijo, ne trpe, če ne vidijo, trpijo dvakrat. Tiste, ki videti nočejo, trpijo trikrat . . .

Sredi samotnih zimskih polj sameva razpelo otročnic. Belo telo visi na črnem lesu, skrivnostno kakor krizamnik nad očetom in materjo z dojenčem! Kdo je hotel sneti krizamnik z nad očeta, matere in dojenca? Utrgal je, da krvave raztrgane stopala. Veter se trga mimo in joče: »Schelm, arger Schelm!«

Sredi samotnih zimskih polj ob samotnem razpelo otročnic pravijo, da straši. Tilen Čatuljica, bajajo, ne najde miru. Iz groba vstaja pod križ in veka v strašnem usmiljenju: »Ljudje božji! Obrišite mu vendar solze. . . 337

In posebej, čisto na koncu te že znane paradigme, na izrazni ravnini prav tako kot v prologu poudarjene z anaforičnim ponavljanjem tokrat cele prve povedi v odstavku, s figuro zanikane ponovitve, s stopnjevanjem pomenov in z retoričnim vprašanjem – sam zase, ločen od vsega drugega – je zadnji del epiloga, ponovitev parafraziranega odlomka o ljubezni iz Visoke pesmi. Kot dokončni zaključek romana in kot svetel kažipot v nespremenljivosti na videz spreminjajočega se sveta:

Ljubezen je močen ogenj. Vse vode ga ne pogase. Niti kri ne. Zvesta je ljubezen kakor grob. In grob je neumrljiv . . . 337

⁶ Znotraj institucionalno urejene družbe opisanega časa so mogoče le zunanje spremembe, kot je spreobrnitev barona Nikolaja, ki se iz pokrovitelja preganjane vere spremeni v uglednega predstavnika zmagovite vere, ne da bi in da ne bi trpel njegov človeški in družbeni ugled. Bogovčeva sprememba je mogoča le zunaj legalnega prostora, na družbenem in moralnem obrobju, ki je v romanu simbolizirano z Mreto in njenim prebivališčem. V sakralni prostor povzdignjeni svinjak in (pro)padla ženska kot edina pomočnica pri cerkvenem opraviilu, kjer ženska po tradiciji nima kaj iskati, sta do skrajnosti napeti ekspresionistični prisposobi prevrednotenja (navideznih) vrednot v kriznem času obenem pa tudi zelo opazna vzporednica k podobnim evangelijskim položajem in njihovim rešitvam.

Z epilogo se oblikuje svojevrsten, a izredno pomemben paralelizem med zgodovinskim dogajalnim in ekspresionističnim oblikovalnim časom romana. Kot dogajalni čas ni več optimistični čas začetnega in zrelega protestantizma, zato tudi oblikovalni čas ne sovпада več s časom optimistične vere v novega človeka, značilne za zgodnji ekspresionizem. Takšno presejanje začetnega modela nakazuje že zaključek osrednjega dela romana,⁷ potrjuje pa ga epilog. Obenem pa se Pregelj s svojimi idejnimi rešitvami odmika od slovenskih religioznih ekspresionistov – med njimi bi lahko iskali vzporednice le s Kocbekom ter Majcnom – in približuje eksistencialni problematiki tistega dela slovenskega ekspresionizma, katerega najbolj značilna predstavnika sta pesnik Srečko Kosovel in dramatik Slavko Grum. V takšnem kontekstu pa je roman tako smiselno nadaljevanje cankarjanske, s Pohujšanjem in Hlapci utemeljene družbeno-politične satire in groteske, kot tudi izraz osebnih doumljene, pregledsko interpretirane evangelijske misli. Predvsem v tem pa je njegova aktualna vrednost.

Literatura

France BEZLAJ

1976: Etimološki slovar slovenskega jezika. Prva knjiga. A–J. Ljubljana.

Marjan DOLGAN

1983: Kompozicija Pregljevega pripovedništva, Koper.

Fedora FERLUGA-PETRONIO

1984: La chiesa in Slovenia. Trieste.

Elisabeth FRENZEL

1970: Stoffe der Weltliteratur. Stuttgart.

Joža GLONAR

1936: Sovar slovenskega jezika, Ljubljana.

Maks PLETERŠNIK

1894: Slovensko-nemški slovar, Ljubljana.

Jože POGAČNIK

1968: Zgodovina slovenskega slovstva I. Maribor.

Ivan PREGELJ

1928: Izbrani spisi. Drugi zvezek: Bogovec Jernej. Balade v prozi. Uredil in opombe napisal Ivan Pregelj, Ljubljana.

1964: Izbrana dela III. Uredil in opombe napisal France Koblar, Celje.

⁷ Pri književnih osebah v obravnavanem romanu se srečujemo s pojavom, ki ga ekspresionizem označuje s toposom »notranje spremembe« človeka kot ene od možnih oblik ekspresionističnega ustvarjanja »novega človeka«. Pri Mreti se ta sprememba izvrši preprosto, nezapleteno, tako kot jo pisatelj simbolično prikaže s slačenjem starih in oblačenjem novih oblačil. Pri bogovcu pa je notranja sprememba šele zadnje dejanje na naporni poti iskanja in dvomov.

Pregljev »novi človek« je stari človek, ki je s pomočjo prastare, a prezrte in neupoštevane resnice o odrešujoči moči ljubezni našel notranje ravnovesje in dosegel pomirjenje s samim seboj. Ta notranja sprememba povzroči, da je znova sposoben doživljati svet v normalnih razsežnostih, da se ponovno vzpostavijo pravilna razmerja med njim in predmetno-pojmovnim svetom, soljudmi in ne nazadnje tudi Bogom. »Slutnja ekspresionistov«, da zahteva »novi človek najprej novo žensko« (Scherber 1984: 444), je prav tako rešena v tem okviru, le da se ne spremeni samo ženska, marveč predvsem bogovčev odnos do nje. Tudi smrt postane samo normalen zaključek življenja in prehod v nedoumljivi on-stran. Težišče je s tem izrazito preneseno v to-stran, kar še bolj poudari nesorazmerja med idealnim in dejanskim, tako v okviru obeh ver kot tudi v ureditvi civilne družbe. Zato bogovčeva sprememba s le-temi nima nič skupnega; prav nasprotno, v sklopu njihovih praktičnih moralnih in etičnih meril je povsem nerazumljiva, celo nemoralna in pohujšljiva.

←

SSKJ

1970: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Prva knjiga. A–H. Ljubljana.

Peter SCHERBER

1984: Formen der Textverarbeitung im slovenischen Expressionismus – V: Obdobje ekspresionizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana, 441–450. (Obdobja 5.)

I. P. SMIRNOV

1979: Barokko i opyt poetičeskoj kultury načala XX v. – V. Slavjanskoe barokko. Moskva, 335–361.

Boris Andrejevič USPENSKI

1979: Poetika kompozicije. Semiotika ikone, Beograd. (Biblioteka Sazvežđa 66.)

France VERBINC

1968: Slovar tujk, Ljubljana.

Summary

UDK 886.3 Pregelj J. 7 Bogovec Jernej .08

THE SIGNIFICANCE OF THE TITLE AND FRAMEWORK IN PREGELJ'S NOVEL BOGOVEC JERNEJ

The article deals with the significance of the title and formal narrative framework in the structure of Pregelj's *Bogovec Jernej*. The title has, as a concise description of the protagonist, an important role in view of the structure/meaning of the novel. Its meaning can only be explained in a satisfactory manner with taking into account the text of the Genesis (Genesis 41,8): Dalmatins translation of the *Bible* only in this instance uses the lexeme »bogovec«. This text, together with the writer's explanation in the second volume of his *Selected Essays* (*bogovec = a prophet*) and the examples from other Slovene texts in which this lexeme has been used, proves that one cannot explain it as a synonym for a Protestant priest, for it encompasses the meanings of a *prophet*, an *exeget* – *the disseminator of the Holy Word*, as well as that of a *priest*.

Pregelj through a third person and omniscient narrator introduces the reader in the romanesque time/space and finally sees him back to reality after the finished narrative. The author of the article is particularly concerned with the thematic and expressive/stylistic form of the prologue and epilogue, especially the sygmatic and pragmatic dimension of the text. The subject of research are the ways in which the pre-eventful and post-eventful time/space are presented and communicated to the reader.

ZNAČILNOST VERZIFIKACIJE LEOPOLDA VOLKMERJA IN NJEN ODMEV V SLOVENSKI LITERARNI ZGODOVINI

Novejše raziskave slovenske književnosti so v marsičem spremenile poglede na vlogo in vrednost posameznih pojavov predvsem v času njenega konstituiranja. Ob tem so nakazale vprašanja, povezana s tistim delom slovenske književnosti, ki je iz različnih vzrokov ostal zunaj osrednjega zanimanja slovenske literarne vede. V njihov okvir sodi tudi ugotavljanje značilnosti verzifikacije Leopolda Volkmerja (1741–1816), začetnika posvetne verzifikacije na slovenskem Štajerskem. Pogledi nanjo so se oblikovali iz dveh nasprotujočih si sodb, iz Prešernove zavrnitve Volkmerjevih pesmi v izdaji Antona Janeza Murka in Slomškove o Volkmerjevem pomenu za slovenski jezikovni prerod v času močnega pomenečevalnega pritiska in o vzgojni vrednosti njegovih basni.

Značilnosti Volkmerjeve verzifikacije

Pregled Volkmerjevega edinega posvetnega tiska Hvala kmetičkega stana ino tobačie trave¹ ter rokopisne zbirke Zmes za pevca I² razkriva oblikovno raznovrstnost njegovih pesmi.

Pri Volkmerju ni opaziti posebnega omahovanja pri uveljavljanju silabotoničnega verznege sistema. Devetintrideset pesmi, obsegajočih 2121 verzov (Hvala 320 in Zmes 1801 verz), kaže različno metrično strukturiranost, čeprav prevladujejo jambski in trohejski verzi, po čemer se Volkmerjeva verzifikacija bistveno loči od Vodnikove. Zastopanost posameznih stopic naj ponazori preglednica.

stopica	Hvala kmetičkega stana			Zmes za pevca I			Skupaj		
	pesmi	verzi	%	pesmi	verzi	%	pesmi	verzi	%
jamb				19	896	49,75	19	896	42,24
trohej	1	216	67,5	13	815	45,25	14	1031	48,61
daktil				4	58	3,22	4	58	2,74
amfibrah	1	104	32,5	1	32	1,78	2	136	6,41
	2	320	100	37	1811	100	39	2121	100

Prevladovanje dvozložne mere je značilno tudi za Volkmerjevo cerkveno verzifikacijo, saj je od 5360 verzov iz rokopisne zbirke Pesme k božji službi v rimski katoliški Cirkvi³ kar 3559 jambskih (66,39 %), 1561 trohejskih (28,85 %) in le 176 daktilskih (3,28 %) ter 79 amfibraških verzov (1,48 %).

¹ Hvala kmetičkega stana ino tobačie trave v dveh pesmah zapojena v leti 1807. V Marburgi, se neide per Josephu Martinu Merzinger Bukvarju. Pritiskana pri Fr. Schützi.

² Zmes za pevca I. del. Pisano v Farofi svetega Verbanu pri Ptui 1814.

³ Pesmi k božji službi v rimski katoliški Cirkvi vekši Tal iz Nemškega ino Latinskega na Slovensko prestavlene. Pisano v tem Farofi s. Martina pri Wurmbergi. 1805.

Po silabični zgradbi prevladujejo sedem- in osemzložni verzi, krajši ali daljši so prej izjeme, ki jih najdemo pri verzih dvo-zložne in trozložne mere.

	število verzov				Skupaj	
	trohejski	jambski	daktilski	amfibraški	število	v. %
4-zložni verzi	2				2	0,09
5-zložni verzi	60			16	76	3,59
6-zložni verzi	172	64		16	252	11,88
7-zložni verzi	499	246			745	35,13
8-zložni verzi	278	362			640	30,18
9-zložni verzi		164			164	7,73
10-zložni verzi	10	34	22		66	3,11
11-zložni verzi	10	24	36	104	174	8,20
12-zložni verzi		2			2	0,09
	1031	896	58	136	2121	100

Sedmerci so realizirali kot četverstopični akatalektični trohejski ali tristopični heperkatalaktični jambski verzi, osmerci pa kot četverstopični katalektični trohejski ali jambski verzi. Praviloma ni kratkih in dolgih stopic v enem verzu, izjema je le pesem Matica ali nori Rat, kjer uvodnemu daktilu sledijo trije troheji. Daljši verzi so metrično raznovrstni, toda prevladujoči pri trizložni meri, zato še bolj izstopa jambski enajsterec, uporabljen v treh pesmih. Enoličnost prevladujočih metričnih vzorcev je Volkmer razbijal z različnimi kombinacijami verzov, s čimer je povezan različen obseg rimanja, in z odstopanjem od metrične sheme.

Iz različno strukturiranih kitic izvirajoča oblikovna raznovrstnost vendarle kaže nekaj skupnih teženj. Od štirih do dvesto osemminosemdeset verzov obsegajoče pesmi so večinoma členjene na enake kitice, enokitičnih je le pet pesmi. Kljub očitani gostobesednosti četrtina pesmi ne presega dvajset verzov. Pogostnost posameznih vrst kitic prikazuje preglednica.

	jamb		trohej		daktil		amfibrah		skupaj			
	pesmi	verzi	pesmi	verzi	pesmi	verzi	pesmi	verzi	pesmi	%	verzi	%
dvovrstičnice		22									22	1,04
štirivrstičnice	5	68	3	84	1	4			9	23,1	156	7,36
šestvrstičnice	3	108	6	576	3	54			12	30,7	738	34,79
sedemvrstičnice	1	42							1	2,6	42	1,98
osemvrstičnice	10	656	3	344			2	136	15	38,4	1136	53,56
dvanajstvrstičnice			1	12					1	2,6	12	0,56
petnajstvrstičnice			1	15					1	2,6	15	0,71
	19	896	14	1031	4	58	2	136	39	100	2121	100

Samo v eni pesmi je šestvrstičnici iz devetercev dodan še dvovrstični refren iz osmercev (Zakon ali čudovita Glihinga).

Osemvrstičnica, ki je najpogostejša kitica tudi v Volkmerjevih cerkvenih pesmih, pogosto razpade na dve štirivrstičnici. Enokitično pesem Čelica ali mladenstljivo Pitanje je mogoče šteti za pesem iz petih trivrstičnic, kakor jo je zapisal Murko.

V štirinajstih pesmih so verzi medsebojno povezani s prestopno rimo, v petih z oklepajočo, v treh s parno zaporedno in v po eni z zaobrnjeno ter verižno. V petnajstih pesmih je rima v kiticah zapletena, pri čemer so kombinirane prestopne in parne zaporedne rime v različnih variantah. Ker se v kiticah menjujejo katalektični in akatalektični ali katalektični in hiperkatalektični verzi, se v verzem izgledu menjujejo krepke in šibke rime. Samo v štirih pesmih so vsi verzni izgledi krepki in v eni šibki. Pri šibkih rimah ni opaziti nobenih posebnosti in odstopanj, pri krepkih pa tudi za Volkmerja velja, da je upošteval stranski naglas, zato so nepopolne moške rime pogost pojav, ki ga srečamo prav tako v njegovih cerkvenih pesmih.

Pri uresničevanju metrične sheme je mogoče opaziti odstopanja, ki so povezana predvsem z donaglaševanjem brezglasnic na metrično krepkih mestih in raznaglaševanjem naglašanih enozložnic najpogosteje v verzem vzglasu. Tudi drugih odstopanj je v vzglasu več kot v sredini verza. Odstopi v verzem izgledu so povezani predvsem z večzložnimi besedami in že omenjeno nepopolno moško rimo.

V Volkmerjevih verzih ni opaziti izrazite težnje po oblikovanju stalne cezure, izjemoma je dosledno uresničena (5/4) v pesmi Zakon ali čudovita Glihinga, razloka pa v Pervi Pesmi od Kmestva (6/5), tako da je v predelani obliki pri Ahaclu⁴ dolgi verz razbit na dva kratka. Verz je v večini primerov skladijsko sklenjena celota, torej je praviloma stavek, prestopi so pogostejši le v tistih pesmih, kjer je kitica zgrajena iz distihov (Stari ali negdašno Veselje) ali pa se v dialogu skuša približati proznemu ritmu.

Opisane značilnosti razkrivajo odsotnost klasičnih mer in zanemarljiv delež amfibraških verzov, ki so pri Vodniku prevladujoči. Veliko več sorodnega ima Volkmerjeva verzifikacija z Jarnikovo, v kateri po Prunčevih⁵ analizah prav tako prevladujejo pesmi v dvozložnih merah s krepkimi in šibkimi rimami v prestopni razvrstitvi. Erik Prunč vidi v Jarnikovi poeziji zavesten odmik od klasicistične tradicije in približevanje romantičnemu verzifikacijskemu standardu. Nedvomno je Volkmerjeva uvedba jamskega enajsterca potrditev Prunčeve ugotovitve tudi zanj. Oba sta dobro poznala sočasno nemško poezijo in v njej našla oblikovne in miselne zglede.

Zvrstno-vrstno raznolikost Volkmerjevih pesmi je napovedal naslov rokopisne zbirke. Ker je še vedno prevladujoča težnja združiti v pesmi koristno z zabavnim, je najpogostejša literarna vrsta basen (več kot polovica besedil), najpogosteje snovno zajeta iz literarnega izročila. Basni se zaradi poučnosti približujeta refleksivna didaktična pesem (Vrabel ali nagla Sodba, Kruh ali človečja Hudobija, Matica ali nori Rat) in epigram (Žena ali možja Pokoršina, Pisker ali nora Glava (. . .)). Pretežno zabavi namenjene so sejmarske pesmi v nizkem slogu (Čujež ali najeti Pes, Moistrie ali levi Žep, Zakon ali čudovita Glihinga) in pivska pesem (Ters ali priazni Napitek), čeprav se tudi vanje prikrade poučnost (Stari ali negdašno Veselje, Druga Pesem od Tobaka). V ljudskem izročilu znane šaljivke zastopa Kositva ali prazni Strah, hvalo kmečkega stanu pa Perva pesem od Kmestva. Osebnostno izpovedni sta refleksivni pesmi Lipa ali slatka Kerčma ter Hrast ali žalostno Ločenje.

⁴ Matija Ahacel: Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane, enokoljko popravljene ino na novo zložene I. V Celovci 1833, str. 48.

⁵ Erik Prunč: Pesniške in jezikovne strukture pri Urbanu Jarniku. –V: XX. letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu 1976/77, str. 96–113.

Upoštevanje načel klasicistične poetike je mogoče povezati s klišejskimi apostrofami in razmeroma dosledno upoštevanimi načeli premišljene in jasno izpeljane zgradbe pesmi. Veselje z oblikovanjem se kaže zlasti v krajših pesmih, saj zasledimo celo carmen figuratum (Mravlja ali podvučen Človek), pogosto pa simetrično in paralelno zgradbo, podkrepljeno z glasovnim figuriranjem v verzem vzglasu (iteracije) in izglasu (rima), na primer Vrabel ali nagla Sodba, ali s kontrastom (Vrana ali preoblečeni Kmet). V epigramih se pokaže Volkmerjev smisel za lapidarno izražanje. Prevzemanje snovi iz izročila in preoblikovanje iz proze v poezijo potrjuje njegove klasicistične nazore o pesnjenju. Slabše je upoštevano načelo enotne perspektive, saj se v enem besedilu odična perspektiva prelomi v elegično (Hrast ali žalostno Ločenje), še pogosteje se ob njej pojavlja ironična (Druga Pesem od Tobaka, Moistrie ali levi Žep). Tudi razmeroma svobodna izbira motivov kaže na opuščanje predsodkov o neprimernosti snovi (oda drevesu, psu . . .).

Naslavljanje pesmi, pogosti obrati na bralce / poslušalce, retorične figure in vzorec sholastične pridige v zgradbi povezujejo Volkmerjevo verzifikacijo z baročno retorično prozo in poezijo. Ta tradicija je zastopana tudi v izbiri snovi in žanrov (hvala kmečkega stanu, sejmarske pesmi). Vendar pa v izpeljavi eksemplarične kazni ni več toliko grozo vzbujajoče drastike, ker Volkmerjev razsvetljski humanizem raje pusti odprt konec ali pa kazen usmeri samo na grešnike iste vrste.

Primarni verzem, pogost tudi v komparacijah, raste iz njegove sposobnosti za opazovanje naravnega in delovnega okolja in se povezuje s sodoživljanjem socialnih in moralnih stisk kmečkega človeka, tako da se skozi prevladujoči družbeni determinizem in z njim povezan fatalizem zaiskri sem in tja tudi socialna poanta in kritična podoba sveta.

Iz Volkmerjevih pesmi se poleg razsvetljskih idej o osrečujočem altruističnem delu, o razumnem obvladovanju senzualnosti, o smotrni urejenosti sveta, postavljanju pridnosti, delavnosti nad talent, priznavanju avtoritete razuma in ne moči oglašajo tudi misli, izvirajoče iz stanovske pripadnosti, ki daje prednost tradicionalni krščanski morali pred etiko zgodnjega kapitalizma, čeprav je s svojim delom podpiral reformna prizadevanja prosvetljenih vladarjev in se s tem vključeval v demokratičnejši družbeni model. Redkeje so pesmi, v katerih je njegov pogled na svet sproščenejši, ker ga ne blokira poklicna morala (Ters ali priazni Napitek) in je v pesmi spretno prikrita erotika.

Kljub izraziti pragmatičnosti v odnosu do poezije je Volkmer prvi pri nas pojmoval pesem kot govornico srca in s tem so povezane predromantične prvine (poudarjena čustvenost, ljudskost, narava). Zato se ob izrazito racionalistično zgrajenih pesmih pojavljajo nizi svobodnih asociativno povezanih doživetij in podob iz narave (Lipa ali slatka Kerčma). Kljub prevzemanju nekaterih oblikovalnih postopkov iz literarne tradicije in ustnega izročila si je prizadeval za individualni pesniški jezik, vendar pri tem pogosto ostajal na pol poti, ker je jezikovna raven zaradi prevzetih besed iz nižjih jezikovnih plasti preveč neizdelana, da bi lahko močneje vplivala na osrednji književni standard.

Odmev Volkmerjeve verzifikacije

Razmeroma skromen delež natisnjenega v primerjavi s tistim, kar je ostalo v rokopisu, daje misliti o omejenih možnostih za pisno razširjanje Volkmerjevih pesmi. Vendar so njegove predvsem petju namenjene pesmi vseeno našle pot med ljudi, saj »Njihove fabule ino pèsmi, polne lepih naukov in nedolžne šale, še zdaj vsi štajerski Slovenci od vseh najrajši pojejo, ker so v prosti slovenščini spisane, ino nje vsi pevci lahko zastopijo«. ⁶ Iz ohra-

⁶ A. J. Murko: *Kratko življenje Leopolda Volkmera*. – V: *Leopolda Volkmera, pokojnega duhovnika Sekavske škofije Fabule ino Pesmi*. V Gradci 1836, str. XV.

njenega rokopisnega gradiva v mariborski Univerzitetni knjižnici je mogoče posneti, da so bili glavni ohranjevalci Volkmerjevega knjižnega izročila duhovniki in redki učitelji, ki so s prepisovanjem razširjali njegove posvetne in cerkvene pesmi. Prepisi so pogosto povezani z natisom, tako da so izobraženi prepisovalci poskrbeli za pisno, ljudstvo pa za ustno izročilo.

V Cvetkovem prepisu⁷ je med štirimi besedili tudi Pesem od Kmestva s pripisano letnico 1795. Iz obsežnejšega rokopisa neznanega prepisovalca⁸ se je ohranilo šest obravnavanih pesmi, vendar samo tri popolne (Lisica ali kislja jagoda, Čelica ali mladenstljivo pitanje, Kositva ali prazen strah, Slovo od mojega hrasta, Hrast ali gnusna nezahvalnost in Pesem od lipe). V Slovenski veseli Franca Peserla⁹ so štiri pesmi (Lesica ali kislja jagoda, Čelica ali mladenstljivo pitanje, Slovo od mojega hrasta in Hrast ali gnusna nezahvalnost). Med Jurjevimi pesmimi¹⁰ je prepis Pesmi od kmeta, v Sorčičevem rokopisu¹¹ pa Pesmi od kmetstva, Napitne pesmi in Pesmi od tobaka. V rokopisu iz leta 1830¹² je prepis Pesmi od tobaka. Neznani prepisovalec¹³ je prepisal v bohoričici 36 Volkmerjevih pesmi, od tega jih je od tukaj obravnavanih 27. Najobsežnejši je Schmutzov prepis¹⁴ Murkove izdaje v gajici, omeniti pa še kaže Slomškov prepis¹⁵ basni Stari Sivec.

Posamezne Volkmerjeve pesmi so bile objavljene v pesmaricah in berilih. Pesem od Kmestva je nekoliko predelana izšla v Dajnkovi zbirki Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajarskem (1827)¹⁶ in v Ahaclovi pesmarici Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane (1833),¹⁷ obe je prepesnil tudi Štefan Modrinjak,¹⁸ Pesem od Kmestva se je ohranila v ustnem izročilu in se razširila celo na kajkavsko območje.¹⁹

Volkmer je Zmes za pevca verjetno pripravil za natis, če sodimo po nagovoru. Pesmi so se širile v prepisih in ustno. Anton Korošak je vse Volkmerjeve pesmi poslal Petru Dajniku in ta jih je »keliko njih je cesarsko-kralovsko predno preglediše knjižno dovolilo, tudi vu mojo zbirko vzela.«²⁰ Dajniko Volkmerjevih pesmi ni označil, spremenil jim je naslove in jih predelal. Na osem Volkmerjevih pesmi v Dajnkovih Posvetnih pesmih (1827) je opozoril že Jožef Pajek, vendar jih je več.²¹ Če upoštevamo le prvi del Zmesi, so Volkmerjeve Neradovoljen kosec (Kositva ali prazni Strah), Napitna pesem IV (Ters ali priazni Napitek), Lipa (Lipa ali slatka Kerčma), Hrast in Podert hrast (Hrast ali žalostno Ločenje), Ne-

⁷ Ms 44/1 Štiri pesmi Leopolda Volkmerja (v prepisu Franca Cvetka).

⁸ Ms 44/4 Osem pesmi Leopolda Volkmerja (v prepisu neznane roke).

⁹ Ms 46/2 Franc Peserl: Slovenska vesela, ali popevke ino pesme slovenskega naroda.

¹⁰ Ms 127 Jurjeve pesmi. Šoštanj 1829.

¹¹ Ms 128 Franc Sorčič: Prepis treh pesmi Leopolda Volkmerja.

¹² Ms 129 Zbirki slovenskih pesmih 1830. (Prepisi neznane roke pesmi Franca Cvetka in drugih, navedenih avtorjev).

¹³ Ms 140 Leopold Volkmer: Hrast ali gnusna nezahvalnost (in 34 drugih pesmi v prepisu neznane roke).

¹⁴ Ms 191 Leopold Volkmer: Fabule ino Pesmi (Po izdaji Antona Murka iz leta 1836 v gajici prepisal J. Schmutz in dodal še 8 pesmi. 1882).

¹⁵ Ms 123 Anton Martin Slomšek: Slovenstvo. Celovec, po letu 1822.

¹⁶ Peter Dajniko: Posvetne pesme med slovenskim narodom na Štajarskem. V Radgoni 1827, str. 9 (Kmetički stan).

¹⁷ Matija Akacel: Pesme po Koroškim ino Štajarskim znane, enokoljko popravljene ino na novo zložene I. V Celovca 1833, str. 48 (Kmetički stan).

¹⁸ Stanko Kotnik, Jože Pogačnik: Štefan Modrinjak. Maribor 1974, str. 78 (Kmetički stališ) in 104 (Popevka od tobaka).

¹⁹ Fran Ilešič: Hrvatska dobrovolja i popevka Od kmetskoga stališa preštimanja. Zagreb 1938.

²⁰ Kot pod 11, str. VII.

²¹ Jožef Pajek: Leopold Volkmer, veseli pesnik Slovenskih gor. Maribor 1885, str. 12.

hvalen vuk (Vuk ali gerdi Lon), Skopi pes (Derži ali vmerjoča Skopost) in Lesica ino grozd (Lisica ali kislja Jagoda). Motivno podobnih pesmi pa je še več.

Knjižno izdajo Volkmerjevih pesmi je pripravil Anton Janez Murko 1836. Razvrstil jih je v dve skupini, napovedani že v naslovu,²² podrl Volkmerjevo zaporedje in nekatera besedila izpustil. Iz prvega dela Zmesi niso bile objavljene Kositva ali prazni Strah, Žena ali možja Pokoršina, Jaice ali caglive Mladenčič, Pisker ali nora Glava, Oče ali lastni Sin, Zakon ali čudovita Glihinga in Terdnovec ali dober Rat. Objavljenih besedil je petinsedemdeset, toda zadnji dve pesmi nista Volkmerjevi.

Murkova objava Volkmerjevih pesmi je spodbudila nekaj objav posameznih pesmi. V drugi izdaji Ahaclovih Koroških in štajerskih pesmi (1838) je basen Sivec ali srečna Podložnost dobila naslov Star konj in podnaslov Štajarska pravlica. Sledil je še natis v tretji (1852) in četrti izdaji (1855). A. M. Slomšek je za Drobtinice (1853) pripravil Volkmerjev življenjepis in ga ilustriral s štirimi pesmimi, in sicer sta iz Zmesi Pesem od lipe (Lipa ali slatka Kerčma) in Slovo od hrasta (Hrast ali žalostno Ločenje). Pesem od lipe je sprejel Fran Miklošič v Berilo za osmi gimnazijalni razred (1865). V Macunovi Književni zgodovini slovenskega Štajerja (1883) so bile objavljene tri kitice iz pesmi Moistrie ali levi Žep.

Vse pesmi iz prvega dela avtografa je objavil Jožef Pajek v Popotniku 1885 (od 1. do 23. številke) in pripravil ponatis v samostojni knjigi še v istem letu. Ker je ugotovil, da »Murkovo izdanje ni *dosti* zvesto«,²³ je objavil pesmi iz Zmesi jezikovno in po zaporedju nespremenjene, ni pa ohranil vizualne podobe kitice. Sledita Hvala kmetičkega stana ino tobačie trave po izdaji iz leta 1807, nato pa pesmi iz Murkove izdaje; upošteval je tudi prepise Jakoba Košarja. Dodal je še Zimmermannovo čestitko, tako da je vseh pesmi 81. Pajek je posodobil samo pravopis, zaradi doslednega upoštevanja predlog pa kažejo pesmi neenotno jezikovno podobo.

Objavljene so bile še nekatere pesmi iz Zmesi. Jakob Sket je v Slovenski slovstveni čitanki (1893) natisnil Lipo ali sladko krčmo, Sinico ali kaštigano prevzetnost in Sivca ali srečno podložnost,²⁴ Štrekelj pa je Zakon ali čudovito glihengo (št. 8341) uvrstil med stanovske pesmi v IV. zvezku Slovenskih narodnih pesmi. Prav to pesem je skupaj s smiselnim prevodom v nemščino objavil Josef Matl v svoji študiji.²⁵ V Cvetniku slovenske vezane besede Alfonza Gspana so med petimi Volkmerjevimi pesmimi tri iz Zmesi, to so Lisica ali kislja jagoda, Lipa ali sladka krčma in Hrast ali žalostno ločenje.

Prav tako v rokopisu je ostala Volkmerjeva antologija Dragana Šande, pripravljena 1943. v Beogradu in shranjena v mariborski Univerzitetni knjižnici. Iz Zmesi je vanjo uvrščenih triindvajset pesmi.

Prvi obsežnejši pregled Volkmerjeve posvetne verzifikacije, ki ga je pripravil Anton Murko, je bil sprejet zelo različno. France Prešeren je Murka ošvrknil z epigramom²⁶ in sonetom,²⁷ ki sta bila resda objavljena dosti kasneje (1881 in 1900), vendar je ostra sodba o Volkmerjevih pesmih kot o čenčah in neslanih pesmih vplivala na marsikatero kasnejše

22 Fabule in pesmi.

23 Pajkovo pismo Matiji Murku 22. 2. 1885, shranjeno v NUK (signatura Ms 1119, 1032, št. 2).

24 Jakob Sket: Slovenska slovstvena čitanka za sedmi in osmi razred srednjih šol. Na Dunaji 1893, str. 140 do 144. V drugi izdaji čitanke (1906) je objavljena samo Lipa (na str. 145).

25 Josef Matl: Leopold Volkmer und Andrej Gutman als satirisch-»realistische« Gestalter des steirisch-slowenischen Bauern der Slovenske gorice. V: Studia Slovenica Monacensia in honorem Antonii Slodnjak septuagenarii. Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen. München 1969.

26 France Prešeren: Izdajavcu Volkmera fabul in pesem. –V: Zbrano delo I. Ljubljana 1965, str. 116.

27 France Prešeren: Izdajavcu Volkmerjovih fabul in pesem. –V: Zbrano delo II. Ljubljana 1966, str. 18.

mnenje. Prešeren je bil razočaran nad Murkom, ki je poprej tako visoko ocenil njegovo poezijo, in je zato izdajo *Fabul in Pesmi štel za njegovo blamažo*.²⁸ Ostri sodbi se je pridružil Stanko Vraz, čeprav je vzroke za odklonilno stališče do Volkmerja pri njem potrebno povezovati tudi z razhajanjem ob jezikovnih vprašanjih. Drugače pa je sprejel Volkmerjeve pesmi Anton Martin Slomšek, ker jih ni presojal po njihovi estetski vrednosti, ampak je upošteval razmere, v kakršnih so nastale, in ker se je zavzemal za poljudnejši tip književnosti. »Da domorodni pisec kaj veljá, mora vse šege, dobre in slabe navade, vse čedne in nečedne lastnosti svojega ljudstva dobro poznati, poznati žile domačih občutov; kinč njegove besede ima biti domač ne kuplen; mora pa tudi vedeti pravo mero omike materne jezika, da ga zamorejo njegovi rojaki v razumenju dohajati. Le kdor domače lepo posneti – verlo ptuje blago pa čedno podomačiti zna, on zasluži slavno ime domorodnega učenika, kakor ga rajni Volkmer po vsej pravici zaslužijo. Njih beseda ni scer dosti vglajena, ker ga ni bilo, kdor bi njo bil likal; pa je zadosti prijazna in domača, kakor se čuje v Slovenskih goricah. Nove slovnice in oblik v njihovih pesmih ne bodeš najdel, pa za toliko lepšo množino zernov zdravega nauka in vence slovenskega duha zalih cvetlic.«²⁹

Kljub temu je po Slomškovem mnenju bila Volkmerjeva pesem namenjena različnim naslovnikom in ne le preprostu ljudstvu:

»Vsi radovedni so čakali ne le kmetovski ljudje, nego tudi duhovski in deželski gospodje, kaj bodo novega g. Volkmer nakovali.«³⁰

Fran Miklošič je v Slovenskem berilu (Dunaj 1865) v glavnih obrisih povzel Slomškovo oznako, medtem ko je Janežič Volkmerju očital »Škoda, da so s toliko ptujim duhom navdanek«.³¹

Avtorji slovstvenih pregledov so večinoma prevzemali Murkove in Slomškove ugotovitve (Jakob Sket, Jožef Marn, Karol Glaser). Ivan Macun³² je videl vzrok za odklanjanje Volkmerjevih pesmi v jeziku, sicer pa je menil: »Volkmerjeve pesmi v daljni razvitek naše literature neso kaj segale, ker so veliko predolgo ležale v prahu, ko je veliko veči duh na Kranjskem, akoravno takrat le samo za literate pomolil visoki svoj duh naime Franc Prešeren. Temveč pak se mi zdi, da so delovale v samem narodu ter čisto staro narodno poezijo izpodrinile veči del po unih krajih, tako da so se poznej lahko v samem narodu šopirile pesmi, kako so jih neki učitelji in posebno Vrbnjak še veliko slabije zlagali pol cerkvenega, pol posvetnega praznega zadržaja.«³³

Večje zanimanje za Volkmerja je spodbudila izdaja njegovih pesmi leta 1885. Jožef Pajek je natančno pregledal ostalino in sestavil Volkmerjev življenjepiš, popisal njegovo delo in skušal pesmim določiti čas nastanka in poiskati snovne vire. Izid jezikovno nepopravljanih pesmi je posebej pohvalil Stanislav Škrabec.³⁴

Ivan Grafenauer je zapisal, da je bil Volkmer »čisto osamljena prikazen in torej brez nadaljnega vpliva na razvoj slovenskega pesništva«,³⁵ čemur je ostro nasprotoval France

28 France Kidrič: Prešeren I. Pesnitve. Pisma. Ljubljana 1936, str. 310.

29 Slomšek: Leopold Volkmar, slavni pesnik slovenskih goric. –V: Drobotince. Celovec 1853, str. 120.

30 Kot pod 11.

31 Anton Janežič: Kratek pregled slovenskega slovstva z malim cirilskim in glagolskim berilom za Slovence. Celovec 1857, str. 142.

32 Ivan Macun: Književna zgodovina slovenskega Štajerja. V Gradcu 1883, str. 70.

33 Kot po 17, str. 71.

34 Stanislav Škrabec: Dr. Jožef Pajek: Leopold Volkmer. –V: Jezikoslovni spisi I. zvezek. Ljubljana 1918, str. 277.

35 Ivan Grafenauer: Zgodovina novejšega slovenskega slovstva. Ljubljana 1909, str. 12.

Kidrič,³⁶ ki ga je štel v generacijo, pri kateri so se začele klesati prve preporodne črte, čeprav se je vanj usmerjal bolj instinktivno.³⁷

Kidričev pogled na Volkmerja se v marsičem ujema z Legiševo sodbo, da je bil Volkmer slab zgled za nadaljevalce posvetne verzifikacije v severovzhodni Sloveniji. Janko Glazer³⁸ je spodbijal predvsem Legišev očitke »omejene okorelosti in nazadnjaštva«³⁹ ter presojanje o Volkmerjevem pomenu samo iz evropskega in osredneslovenskega konteksta. Potrebo po realni oceni Volkmerjevega mesta v razvoju slovenskega slovstva je večkrat zapisal Anton Slodnjak.

Temeljna lastnost njegove verzifikacije je stvaren in resničen »neposreden besedni izraz duševnega dogajanja in razpoloženja, ki ne razodeva nobene niti družbeno konvencionalne (meščanske) niti umetne literarne stilizacije.«⁴⁰

Jože Pogačnik je za Volkmerjev standard postavil ljudske popevke, vendar ga je na nekaj mestih prebil, zato spada v slovstveno zgodovino.⁴¹ O Volkmerjevi organski povezanosti z razvojem slovenske posvetne verzifikacije je pisal tudi Štefan Barbarič, ki ga je štel za »prvi dokaz, da je slovenska periferija začela pesniško polnovredno živeti.«⁴² Tema sodbama se pridružuje Alfonz Gspan, saj je prepričan, da je bil slovstveno bolj izobražen, kot dopušča ustaljena predstava v literarni zgodovini, in ga ni mogoče šteti le za poučnega verzifikatorja, temveč mu je bilo veselje do zlaganja pesmi prirojeno.⁴³

Opravljen delo me prepričuje, da moramo kljub številnim upravičenim pomislekom o vrednosti Volkmerjeve verzifikacije in o njenem odkluku od osrednjega knjižnega standarda na njegovo delo gledati iz specifičnih zgodovinskih razmer, v katerih se je z odločitvijo za pokrajinski knjižni jezik uprl prodirajoči germanizaciji in tudi kajkavizaciji severovzhodne Slovenije, čeprav je kasneje njegovo pokrajinsko zaznamovanost razvoj zavrnil.

³⁶ France Kidrič: Izbrani spisi III. Ljubljana 1978, str. 174.

³⁷ France Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva. Ljubljana. 1929–1938.

³⁸ Janko Glazer: Legiša Lino, Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Krajsko čbelico (1806–1828). –V: Časopis za zgodovino in narodopisje 34/1939, str. 120–122.

³⁹ Lino Legiša: Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Krajsko čbelico (1806–1828). Ljubljana 1938, str. 20.

⁴⁰ Anton Slodnjak: Delež Štajerske v slovenski književnosti. –V: Študije in eseji. Maribor 1966, str. 130.

⁴¹ Jože Pogačnik: Zgodovina slovenskega slovstva 2. Maribor 1969, str. 205.

⁴² Štefan Barbarič: Slovenska razsvetljenska književnost v luči vrstne poetike. –V: Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 1979, str. 86.

⁴³ Alfonz Gspan: Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja, II. knjiga. Ljubljana 1979, str. 423.

Summary

UDK 886.3.09-1: 929 Volkmer L.

THE CHARACTERISTICS OF LEOPOLD VOLKMER'S VERSIFICATION AND ITS RESOUNDING IN SLOVENE LITERARY HISTORY

Recent research of Slovene literature has in many ways changed our views on the role and value of individual phenomena especially at the time of its inception. It also indicated the questions connected with that part of Slovene literature, which for various reasons remained outside the central interest of Slovene literary science. The description deals with the characteristics of Leopold Volkmer's (1741–1816) versification, the beginner of secular versification in the Slovene region of Štajarska. Two conflicting views formed these appreciations, namely Prešern's rejection of Volkmer's poems, edited by Anton Janez Murko, and Slomšek's view on its significance for Slovene language transition at the time of strong germanizing pressure, as well as on the educational value of his fables.

JANEZ VAJKARD VALVASOR IN SLOVSTVENA FOLKLORA

Na različnih mestih je bilo že zapisano, kako dragoceno je gradivo, ki ga je v svoji Slavi vojvodine Kranjske ohranil Janez Vajkard Valvasor, tudi za slovensko slovstveno folkloristiko. A kljub temu se zdi, da slavni kronist v tem pogledu še ni doživel celostne ocene, saj je le-ta temeljila zgolj na ravnini besedila, to je le ene ravnine slovstvene folklore, medtem ko sta bili ravnini teksture in konteksta spregledani. Sistematičen pregled Valvasorjevega najobsežnejšega dela dokazuje, da je njegova pomembnost za slovstveno folkloristiko večja, kot smo bili pripravljene priznati doslej, bodisi da gre pri tem za množino slovstvenofolklornih enot – saj jih je naštetih več sto – ali za kakovost njihove interpretacije.

Čeprav se J. V. Valvasor ni odločil za pisanje v slovenščini, je tujerodni fevdalec toliko obvladal *jezik* prebivalstva, čigar deželo je popisoval, da se je lahko z njim pogovarjal in še celo več. Ne more, da ne bi pravzaprav potožil, kako malomarno se govori slovenski jezik, namreč, da se hudo meša z nemščino in v tej zvezi posebej na več mestih omenja Bitnje na Sorškem polju, kjer se je bil pred stoletji naselil nemški živelj. Govor prebivalcev v eni od vasi v Tuhinjski dolini se mu zdi razpotegnjen in počasen in se kar malo ponorčuje na njihov račun, za Kraševce pa pravi, da je njihov govor precej trd in ponekod težko razumljiv. To in še druge označbe idiomov, ki sodijo v ravnino parole (nasproti ravnini language), dokazuje, da Valvasor nikakor ni bil gluha za slovensko jezikovno oblikovanje.

To potrjuje tudi njegova terminologija za predmete v posameznih poglavjih knjige (rastline, živali, kamenine itd.) in *rekla in pregovori* kot največje enote, ki jih še prenesejo jezikovni slovarji in hkrati najmanjše v sistemu slovstvene folklore. Valvasorjeva Slava . . . vsebuje marsikakšno reklo, vendar ga nekajkrat že latinski citat izda, od kod prihaja; pač pa je zanesljivo slovenskega izvira, kadar so popisane okoliščine, v katerih se uporablja ali je celo, izjemoma, navedeno tudi v slovenščini. Tako Valvasor malce šegavo razloži, zakaj pravijo, da je v mestu Kranju več vina ko vode, ob opisu, kako na Krki in Kolpi lovijo rake, postane jasna geneza rekla: »Šeu je rakam žvižgat« in ob pogostih pretepih podložnikov na njihovih zabavah, si je gospoda zapomnila: Če hočeš kožo celo obdržati, ne smeš se v kmetov ples mešati.

S tem že prihajamo na prag verzificirane folklore, a njeni raziskovalci so nekako razočarani, da ji je Valvasor posvetil komaj kaj pozornosti. In vendar je njegova zasluga, da vemo, kaj so zakričali otroci, ko so nekoč videvali leteti žerjave na jug, kako so klicali murna iz luknjice v Beli krajini in lovili pijavke v močvirju, ko je odteklo Cerkniško jezero. Te drobne informacije so najširše, kar jih je zmoglo v slovenščini Valvasorjevo pero, drugače pa je ohranil pričevanje o kolednicah o božiču in svečnici in o pogostem petju pesmi o Pegamu in Lambergarju.

Tako smo se približali epiki, ki je v slovenski slovstveni folklori veliko bolj kot v pesmi aktualna v nevezani besedi, v prozi torej. Od njenega žanrskega sistema so v Slavi . . . daleč največ zastopane *povedke*, po številu so prejkone najpogostnejše prav kratke *o nastanku imen za posamezne zemljepisne točke*, razvrstili pa jih je mogoče glede na interferenco med slovenščino in nemščino (Kočevec – Gottschee . . .), po legi kraja (na Školju – na ska-

lah), rastlinah (Limbarska gora – lilija), živalih (Kozji hrbet – koza), verski dejavnosti (Škofja Loka – (brižinski) škofje . . .) itd.

Valvasorjeva Slava je polna dokazov, kako se je njen avtor trudil dognati razne posebnosti v naravi. Zelo veliko se ustavlja ob *jamah*, sem in tja se v katero tudi spusti in v zvezi z njimi je vrsta pričevanj, ki jih ima sam za verodostojne, pa so le del slovstvene folklore. Posebno sugestivna so tista o posameznikih, ki so padli v jamo in jim je zgled polhov, ki so lizali neke kamne, ukrotil lakoto. Še drugi motivi se navezujejo na jame, morda je tudi tisti o paru volov, ki pade v globino in potem pride na dan v izviru kakega potoka le njun jarem, tu prvič zapisan.

Tudi na *vodo* se nanaša marsikatera pripoved, in to o nekaterih jezerih, ki se skrivajo, kadar jih kdo želi najti, o zvončkljanju v njih, najbolj znana pa je tista o povodnem možu v Ljubljani, ki je zagnila tudi ljubljansko razposajeno Urško Šeferjevo. Drugo bajno bitje, ki je navadno povezano z vodo, je zmaj. Nedaleč od Pleterij je nekoč v močnem dežju ob bliskanju in grmenju padel na tla veliki zmaj, a brez peruti, le ostuden smrad se je širil od njega, da se mu nihče ni hotel približati. Za ta dogodek najde Valvasor naravno razlago – nemara je šlo za meteor – pač pa se strinja s tistimi, ki tudi jamske duhove – škrate, npr. v idrijskem rudniku razlagajo le s prebujno domišljijo. V zvezi s *kameninami* je omeniti še njegovo poročilo o votlem kamnu in črni snovi, ki ji domačini pravijo »premogova kri«, v apotekah pa prodajajo pod imenom Drachen Blut.

Vrsto *rastlin* (cepec, dresen, desveta srajčica, praprot) predstavi kot pripomoček, s katerimi nežni spol mami moške, pripoveduje o borovem drevesu, ki je v pomoč pri zdravljenju otrok, o orehovem grmu, ki je zmeraj enak in o zares nenavadnem orehu v Lokvah na Krasu, saj v eni noči ozeleni, vzcveti in obrodi. Imenujejo ga »Suetiga Juuana Orch. Od *živali* so v Valvasorjevih očeh zbudili največ radovednosti polhi in v zvezi z njimi je otel pozabe marsikatero dogodivščino, ki je postala del folklorne tradicije. Čudimo se, da vrabci ne delajo škode medijskemu prosu, k čemur jih je menda zarotila neka žena, o mežnarju, ki ne rabi pastirja, ker okoli cerkve, ki jo oskrbuje, volk nikdar ne napada živine itd.

Če smo doslej sledili pojavom na sinhroni ravnini, sledijo odslej dogodki na diahroni osi. Med njimi so prve *zgodovinske* povedke. Morda je najbolj častitljiva, že zaradi starosti, tista o mutcu osojskem, tj. poljskem kralju Boleslavu, ki se je po strahotnem uboju poznejšega svetnika, škofa Stanislava spokoril tako, da je kot neznan mutec opravljal najnižja dela v samostanu in se šele tik pred smrtjo razkril, kdo v resnici je. Prav tako ali še bolj žalostna je zgodba o dveh bratih iz današnje Brestanice (Rajhenburg), saj sta po smrtnem sovraštvu drug drugega pogubila, ko sta hkrati streljala drug na drugega. Podobno in na široko se Valvasor razpiše o roparskem vitezu Erazmu Predjamskem, ki je svojim zalezovalcem povzročal nemalo nevšečnosti, dokler ga ni izdal njegov lastni sluga in je umrl v prav klavrnih okoliščinah. Enako natančno in z osebno naklonjenostjo je popisana žalostna usoda prelepe Veronike Deseniške; na drugi strani je Lažnivi / Hudi Kljukec, zgodovinska oseba, Janez Košir, ki je s propadlimi študenti in potepuhi osnoval roparsko tolpo, nekakšno predhodnico rokovnjačev. Po sporu s tovarišji se je pogodil z oblastjo za spregled kazni in nato kot krčmar in padar živel na Jami pri Kranju. Ta njegova življenjska zgodba se je močno sfolklorizirala, njen nosilec pa uvrstil med najbolj popularne v slovenski folklori. Nasprotno je žalostno končal stari ranocelnik Martin, ki je iskal zaklad v razvalinah Malega gradu v Kamniku, in tudi kamniška Veronika ni imela sreče. Lepo in postavno žensko bi že skoraj rešil trpljenja do sodnega dne mladenič, ki jo je že dvakrat poljubil, a ko se je tedaj na pol spremenila v kačo, se je zgrozil in pobegnil. Tedaj je nesrečno bitje zavekalo in izginilo. Kakor koli že, mesto Kamnik ima v grbu žensko s kačjim repom med vrati.

Valvasorjevo delo je tako pomemben vir tudi za razne uvere in vražljive povedke. Od bajnih bitij, s katerimi je imel opraviti slovenski človek njegovega časa, omenja poleg drugih še istrske strigone/vedavce, ki pijejo otrokom kri, šentjanževce, ki se z njimi bojujejo, boginje, tj. žene, ki znajo najti ukradeno ali izgubljeno blago, coprnice in čaravnice, ki delajo slabo vreme in druge preglavice in na koncu, a ne nazadnje je prišteti še hudiča /satana/ vraga, ki je neke vrste poglavar vseh teh personificiranih pojavov.

Drugačne po strukturi in sporočilu so *legende*, ki se pač upirajo pravkar predstavljenemu demonskemu svetu. Sem je prišteti tudi pripoved o knezu Ingu, kako je pogostil kmete z izbranimi jedmi in pijačo, medtem ko je plemiče ponižal na pse, ko jim je postavil zanikrno pripravljeno hrano pred vrata. Na njihovo začudenje jim je razložil, zakaj je bil tako ravnal. Klasični sta legendi o svetem Maksimiljanu Celjskem in sveti Emi Krški in pripovedi o čudežih v nekaterih cerkvah vojvodine Kranjske (npr. Dobrova pri Ljubljani, Nova štifta pri Gornjem gradu). Za nekakšno antilegendo pa bi mogli imeti pripoved o pobožnjaku, ki je rakom prilepljal voščene svečice in tako skušal pridobiti okoliško prebivalstvo, da bi na določenem kraju zidali cerkev. Seveda se mu zvijača ni posrečila. Še hujša je tista o luteranu, ki je soho svetega Jurija nagovarjal, kot da je živa in ko pač ni reagirala, odsekal glavo. Kmalu nato je sam doživel enak konec. Kot vir za svoje delo J. V. Valvasor upošteva lastno opazovanje, zapisano pričevanje ter pripovedovanje, pri čemer pa loči tako, na katero se upa zanesti, in drugo, do katerega je bolj zadržan. Rad se sklicuje na avtoritete, ki so bližje njegovemu stanu: grajski gospodje, duhovniki, zdravniki, skratka, ne nazadnje izobraženi ljudje. Tudi diferencirana terminologija omogoča sklepanje, da je J. V. Valvasor skušal ločevati pripovedi na podlagi dejstev (Erzählung) od drugih, ki so sad domišljije (Fabelai, Fabelwerks). Še posebej je treba opozoriti na pojem Mährlein, ki ga sorazmerno pogosto rabi. Zdi se, da to ni isto kot današnja nemška Märchen, pravljica, ampak čenča, čveka, marnja. Imata torej nemški Mährlein in Märchen in slovenska marnja skupen koren, nemško »trocken Mährlein« in naša »prazna marnja« pa enak pomen?

Da se bolj zanese na lastno opazovanje pojava, kakor posredno pričevanje o njem po pripovedovanju drugih, potrjuje tudi Valvasorjevo stališče, da se je pri poslušanju veliko bolj mogoče prevariti kot pri gledanju. Zato je skeptičen do govoric (Gerücht), po drugi strani pa se vendar sklicuje tudi na tradicijo, dobesedno, ko piše, da se pripoveduje »per traditionem« ali po ustnem izročilu, da je hudi duh oviral zidanje gradu Kamen in da »stara tradicija« ve povedati, kje je sveti Marko prevajal evangelij. Na več mestih prepričljivo zavrne praznoverje, toda še vedno mu je zapadal tudi sam. Je bil pač otrok svojega časa. A prav zaradi ohranjanja njegovega duha je Valvasorjeva Slava . . . tako pomembna za slovstveno folkloristiko, saj daje priložnost za slutnjo, koliko bolj sklenjene in debelejše so bile plasti, ki so ustvarjale duhovno zaledje za slovstveno folkloro in da je to, kar živi danes, po tej plati res samo ostanek, razbitina nekdanjega sveta. Poleg tega je iz vrste navedenih primerov mogoče ugotavljati, kako so nanjo gledali njeni nosilci in njihovi gospodje, saj je prav zaradi te diferenciacije tudi Valvasor sam imel težave pri svojem delu: na prošnjo, naj mu pomagajo pri zbiranju gradiva, je tudi zato ostajal praznih rok, ker so fevdalci nižji sloj prezirali, duhovščina pa je zavračala tisto duhovno substanco, ki se je zapirala v praznoverje in vražljivost. S formalnega vidika je Valvasorjeva Slava . . . pomembna zato, ker omogoča primerjavo med golim diskurzom, ko gre npr. za poročanje o kaki uveri, na drugem mestu pa je ena in ista snov oblikovana na način slovstvene folklore, torej umetniško ali vsaj umetelno. Omogoča torej razločevati med jezikovnimi strukturami in tistim agregatnim stanjem, ki jih je Andréé Jolles poimenoval kot preproste oblike.

Marija Stanonik

Inštitut za slovensko narodopisje, ZRC SAZU,

Ljubljana

STROKOVNO VZORNO SLAVISTIČNO DELO

E. Prunč: Urban Jarnik, *Tekstologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache*, MD Celovec 1988

Urban Jarnik (1784–1844) je za svoje zgodovinsko, narodopisno in jezikovno delo črpal iz miselnih razsežnosti slovenske inačice razsvetljenstva, kot pesnik pa je bil najbolj izrazit v plasteh, ki so bile predromantičnega izvira. Starejša literarna zgodovina mu je priznavala določeno ustvarjalno vlogo v svojem času, sodobne ocene pa so v njegovem delu že spoznale pomembno vlogo, ki jo ima njegova lirika, skupaj z Vodnikom in Modrinjakovo, v predromantični stilni usmeritvi. Takšne ocene so bile izrečene na podlagi manjšega dela gradiva, ki je bilo dostopno za študij, pa tudi to gradivo je bilo večji del tekstološko nezanesljivo ter zato ni omogočalo vsestranske znanstvene analize, ki mora izhajati iz avtentičnega besedila. Kljub temu da je bilo to vprašanje v raziskovalni zavesti stalno navzoče, se vseeno dolgo ni našel človek, ki bi vrzel zapolnil, kar pomeni, se lotil dela s sodobnimi prijemi in z ustreznimi metodami. Eden od razlogov za omenjeno zamudo je bil očitno tudi v tem, da je za poprečno predstavo Jarnik predvsem dialektalni (koroški) pesnik, katerega jezikovni standard je ostal baje zunaj razvojnih tokov knjižnega jezika. Podobne usode je bil deležen tudi Š. Modrinjak, medtem ko je V. Vodnik, čeprav med vsemi najmanj talentirani pesnik, s sprejemom v *Zbrana dela* že bil ustoličen za slovenskega klasika.

Krivicu, ki jo je doživljalo Jarnikovo delo, je še ne tako davno, popravil avstrijski slavist koroškega (slovenskega) rodu Erich Prunč. Pri celovski Mohorjevi družbi je namreč 1988. leta objavil delo z naslovom *Urban Jarnik: Tekstologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache*. Ta izdaja je šla na žalost mimo pozornosti slovenske javnosti, čeprav zasluži izjemno pozornost in veliko priznanje. Delo je trodelno, razdeljeno je v naslednje knjige:

I. *Kritische Edition der Gedichte und Übersetzungen* (352 str.)

II. *Wortschatzanalyse* (272 str.)

III. *Konkordanz der Gedichte und Übersetzungen* (630 str.)

Delo je na osebni ravni utemeljeno v dveh razlogih; prvi je zadovoljstvo, da Jarnikovi stihovi med ljudstvom še vedno živijo, drugi pa je nezadovoljstvo, da slovenska književna zgodovina po dveh stoletjih od pesnikovega rojstva še vedno ni našla do njega »adekvatne perspektive«. Prunčevo več kot desetletno ukvarjanje s predmetom obravnave je sedaj dostopno javnosti, kateri želi prikazati »tekstološko bazo in jezikovnozgodovinske osnove« za estetsko razčlenbo pesnikovega opusa, hkrati s tem pa zgraditi tudi »metodično bolj ustrezen« preučevalni prijem za tako imenovano starejšo slovensko književnost.

Avtor namreč izhaja iz prepričanja, ki ga tudi določeno formulira že kar na začetku: slovenistika doslej nima še nobene prave kritične izdaje teksta. F. Kidrič ali serija zbranih del sta utemeljila kompromisno prakso, ki niha med zahtevami kritične izdaje in jezikovnim okusom bralcev (sodobni jezikovni standard), rezultat tega je, da so izdaje »za jezikovnozgodovinski raziskovanje praktično neuporabne«. Za starejšo literaturo je to vprašanje še težje, ker praviloma takih izdaj sploh ni. Avtor navaja le A. T. Linhart (njemu se je 1988. leta pridružil le še V. Vodnik), omenja pa tudi kar nekaj faksimiliranih in poljudnih izdaj, v katerih seveda tematiziranih vprašanj ni treba ali ni mogoče reševati. Tekstološka raziskava Jarnikovega pesništva je torej zares morala začeti od začetka in si je bila kljub zaledju v svetovni tekstološki literaturi prisiljena na ustrezni strokovni ravni zgraditi svojo metodološko mrežo in utemeljiti svoj raziskovalni sistem.

Uresničevanje načrta se začne z vprašanjem o dosedanjem raziskovanju in virih. V tem okviru je pomembno spoznanje, da od, na kakršen koli način izpričanega, korpusa Jarnikovih pesmi ni dostopno

kar sto enot. Za oceno tega pesništva pa je bilo enako usodno, da so književni zgodovinarji tudi od znanega gradiva poznali komaj del, zato se je zavest o estetski vrednosti tega pesnika v predromantični slovstveni usmeritvi razvijala le počasi. Poglavlje o Jarnikovi biografiji je umirjena strnitev vseh podatkov, ki so preverljivi, zgrajeno pa je na spoznanju, da sta pesnikovi temeljni karakterološki posebnosti marljivost in zdržljivost. Po selektivni bibliografiji publikacij slede načela, po katerih so v osrednjem delu knjige priobčeni teksti. Avtor uporablja dve poglavitni tekstološki premisi, in sicer tako imenovano *editio princeps* ter načelo avtorjeve poslednje volje (roke). Kombinacija je logična posledica stanja v Jarnikovem opusu, saj bi bilo kakršno koli drugo načelo, ob pomanjkanju biografskih in drugih podatkov, gola spekulacija. Po posebnem sistemu je izvedena transakcija tekstov iz bohoričice in metelčice v sodobni pravopisni sestav; tako dobljeni teksti pa so, na podlagi pretehtane razčlembе vseh relevantnih dejavnikov, razporejeni po časovnem zaporedju nastanka.

Poglavitni del prve knjige sta zgodovinsko-kritična izdaja in komentar k pesmim in prevodom. Objavljenih je 58 pesniških enot in pet prevodov. Kakšno težaško delo stoji za sprejeto in natisnjeno obliko, odlično pomazarja komentar. Ves ta del preučevanja je zgled, kako naj bi se tej reči streglo (izročilo teksta, konjekture, komentar v ožjem pomenu besede, objave). Ob večini pesmi je na ta način nastala v sebi zaključena in znanstveno pomembna razprava (ob pesmi *Mir* je, na primer, kar 37 tiskanih strani takega komentarja). Prvo knjigo sklepa seznam literature in popis kratic.

Druga knjiga (*Wortschatzanalyse*) ima tri problemsko zaokrožene celote. Prvi del je načelno teoretične narave, v drugem delu sta leksikografski opis in leksikološka analiza Jarnikovega besedja, tretji del pa prinaša statistične podatke o obravnavanem leksikološkem sestavu. Poglavitno nalogo te raziskave vidi avtor v tem, da Jarnikovo besedje zgodovinsko ustrezno uvrsti v slovenski standardni besedni zaklad ter ga utemelji v njegovi komunikativni in stilistični funkciji. Tudi pri tej usmeritvi avtor ugotavlja oteževalne okolnosti v dosedanjem razvoju slovenistike. Zgodovina slovenskega jezika je nacionalna znanost, ki je bila, po njegovem, vedno označena z dvema funkcijama, in sicer s preučevanjem jezika ter z načrtovanjem jezika (jezikovna politika). To je povzročilo, da so ugotovitve in metode jezikovne analize vedno določene tudi z jezikovno-političnimi in polemičnimi cilji, kar je ohranjalo in ohranja »predzgodovinske ideološke implikacije«. Avtor se želi izogniti takšni dvojnosti in jo zamenjati z dejstvi, ki izvirajo iz »dokumentiranih statističnih ugotovitev«.

Ustaljeno tezo o Jarnikovem jeziku je formuliral I. Grafenauer; pesnikov jezik je proglasil za mešanico med »kranjskim knjižnim jezikom« in ziljskim narečjem (z velikim številom nemških izposojenk). E. Prunč meni, da je ta teza napačna in ji zato zoperstavlja svojo. V njej ne upošteva glasovni, pisni in morfološki sestav, temveč se osredotoča zgolj na Jarnikovo leksiko, katere načelna sistemska odprtost omogoča večjo regionalizacijo in individualizacijo jezika. Njegova razčlemba postavlja naslednja vprašanja:

- a) mesto in vloga Jarnikovega besedja v zgodovini slovenščine,
- b) prispevek h graditvi standardnega besedja,
- c) statistični delež standardnih, regionalnih in individualnih jezikovnih prvin,
- č) pomenska vrednost nestandardnih leksemov in
- d) priprava podlage sodobnemu bralcu, da Jarnikovo pesništvo lahko estetsko doživi.

Korpus za takšno analizo predstavljajo vsi znani Jarnikovi teksti, prevodi pa le fakultativno. Ta korpus je primerjan s Pleteršnikom, s *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika* in s *Slovenskim pravopisom* (1962), za temelj analize pa je sprejeto sociolingvistično izhodišče, da je na začetku XIX. stoletja ob splošnoslovenskem standardu hkrati tudi več regionalnih standardov, ki so »relativno samostojni elastično stabilni (sub)sistemi«. Gre seveda za hevristični model, ki naj bi ga prihodnje raziskave ali potrdile ali ovrgle. Na takšni podlagi sta izvedena obsežen, temeljit in izredno zanimiv leksikografski opis ter leksikološka analiza Jarnikovega besednega zaklada (str. 26–202). Račun je pokazal, da je v danes znanem pesnikovem opusu skupno 6518 besed, leksemov pa le 1916, kar pomeni, da se en leksem ponavlja povprečno 3,43-krat. To poprečje Jarnika postavlja v krog piscev, kakor so Prežihov Vranc, C. Kosmač in I. Pregelj, medtem ko so Jurčič (6,96), Prešeren (5,98) ali Levstik (5,19) v tem pogledu kategorije za sebe.

V interpretaciji podatkov, ki jih je analitično ugotovil in izračunal, avtor izhaja iz predpostavke, da je za ustrezno literarno interpretacijo nekega teksta potrebno spoštovati jezikovne lastnosti, ki so vla-

dale v času njegovega nastanka. V zvezi z Jarnikom to pomeni, da sta predložena dva aspekta v svojem teoretičnem in praktičnem uresničevanju – aspekt splošnoslovenskega in aspekt koroškega (regionalnega) standarda. Iz tega izhaja prva ugotovitev, ki pravi, da je struktura besednega zaklada v vsakem pogledu ustrezna kriterijem in razvojnim silnicam, ki so veljali za jezik in književnost na začetku XIX. stoletja. Problemi, ki se pojavljajo v oblikovanju pesnikovega leksikalnega sistema, izvirajo iz omejitev, ki so jih postavljala jezikovnozgodovinska, sociolingvistična in strukturalna nasprotja v slovenskem standardnem in literarnem jeziku. Za Jarnikov besedni zaklad namreč velja, da razodeva koezistenco jezikovnozgodovinskih in jezikovno-geografskih in heterogenih prvin, katera ni vedno funkcionalno utemeljena. Poglavitni problem je v integraciji izvorno narečnega in regionalnega predin standardnega besedja v leksikalni sistem splošnoslovenskega standarda. Vključevanje regionalne jezikovne dediščine je bilo skladno s predstavo o normiranju splošnoslovenskega standardnega jezika, naletelo pa je na ovire sociolingvistične in komunikacijske narave. To velja predvsem za neologizme, katerih pa je po številu občutno manj, zato so doslej veljavne ugotovitve za to področje napačne. Prav vprašanje regionalizmov je avtorja prisililo, da raziskovanje s prve polovice XIX. stoletja razširi tudi na sodobni standardni jezik. Sodobni bralec, čigar jezikovna kompetenca ni ustrezna današnjemu standardu, občuti namreč velike komunikacijske meje, ki onemogočajo ustrezno estetsko recepcijo. Ta ugotovitev velja tudi za Jarnikovo oceno v zgodovinsko-kritični zavesti. Le-ta bo v prihodnosti morala vzeti v poštev avtorjev sklep, da je »Jarnikova besednoustvarjalna in leksikografska storitev v zgodovini slovenskega knjižnega jezika doslej raziskana le nezadostno in da je ostala v glavnem podcenjena«.

Tretja knjiga, ki je najbolj obsežna, prinaša tako imenovano konkordanco Jarnikovih besed in prevodov. To je pravzaprav gradivo, ki je rabilo za analizo v prejšnjih knjigah, hkrati pa tudi osnova za analize, ki bodo sedaj lažje in bolj utemeljene (stilistične, verzološke, estetske in podobno).

Tri knjige, ki jih je E. Prunč posvetil U. Jarniku, so z vsem navedenim komaj globalno opisane. V njih je namreč toliko dragocenih podrobnosti, da jih z obsegom omejena ocena ne more izčrpati. Gre za temo, s katero je avtor intimno zrastel, zato ji posveča celoto svojih raziskovalnih sposobnosti in intelektualne doganljivosti. Prunč je namreč že pred to objavo s svojimi publikacijami opozarjal, da raste v resnega raziskovalca predvsem starejših obdobij slovenske književnosti, v tem okviru pa zlasti še tako imenovanega »koroškega kompleksa«. Posamezni njegovi prispevki so razodevali, da gre za uspešno sintezo zahodnoevropskega znanja o književnosti in za njeno izvirno preskušnjo na slovenskem gradivu. Takó gradivo kot avtor sta izpit opravila z odličnim uspehom. E. Prunč pa za delo, o katerem gre beseda, zasluži celo oceno *magna cum laude*, in sicer iz naslednjih razlogov:

a) S svojim prispevkom o U. Jarniku je razgrnil nekaj bistvenih razsežnosti slovenske predromantike; ko izide še monografija pokojnega J. Koruze o pesniškem almanahu *Pisanice*, bodo temeljne analize dostopne, na njihovi podlagi pa bo mogoče ugotavljati skupna izhodišča in idejno-estetsko podobo omenjene literarne usmeritve, ki je mnogo bolj pomembna, kakor pa bi lahko sklepali po tistem, kar se o njej danes piše in uči.

b) Prireditvev tega dela, ki obsega literarnokritično izdajo in analizo leksike, je metodološko vzorna. Avtor ve za mero, ker je svoje delo premislil in ga opravlja v skladu z najboljšim znanjem, ki ga nudita sodobna književna in jezikovna znanost. Posebej še to velja za tisti del knjige, ki je tekstološke narave; Jarnik je namreč dobil v celoti in v posameznostih pravo kritično izdajo, ki naj bi jo temeljito preštudirali predvsem vsi naši prireditelji različnih zbranih del.

Po seznanitvi z opisanim delom najbrž nihče več ne bo podvomil, da je, ob Vodniku, v ustrezno edicijo slovenskih pesnikov in pisateljev treba vključiti tudi Jarnika (in seveda Modrinjaka), pri vseh treh se začne slovenska posvetna poezija. Od E. Prunča pa je pričakovati, da objavljenim trem knjigam pridruži še četrto: idejno-estetski oris Jarnikovega pesništva. S tako knjigo bi bilo Prunčevo temeljno in pionirsko delo v današnji slovenistiki zaokroženo in dokončno.

Jože Pogačnik
Pedagoška fakulteta
Osijek

»PRIKAZ IN POKAZ NA NAŠEM LEPOSLOVNEM POLJU«*

V založništvu Znanstvenega inštituta ljubljanske Filozofske fakultete je z letnico 1989 pred nedavnim izšla najnovejša knjiga Borisa Paternuja. Njen naslov je Modeli slovenske literarne kritike (Od začetkov do 20. stoletja). Nikakor ne gre za nekakšno zgodovino slovenskega literarnega kriticizma, čeprav se tudi tej na koncu koncev delo ne izogiba; osrednja pozornost je vendarle namenjena literarni kritiki kot reakciji na posamezne podvige slovenske poezije, ki živijo v naši zavesti kot klasični (Prešeren, Levstik, Jenko, Gregorčič, Aškerc, Cankar, Župančič), torej ne vsakršni literarni kritiki, temveč le tiisti, ki so jo izzvali najvišji dosežki slovenske besedne umetnosti v široko pojmovanem 19. stoletju, se pravi od Zoisa do nastopa moderne. Paternujev namen je potemtakem pregledati – kar testirati – obnašanje (literarnega) ustvarjanja iz ustvarjanja, kakor je kritiko razumeval Oscar Wilde, v primerih, ko je izhodišče temu početju vrhunska literatura, se pravi, ko je kritičsko delo na resnični preizkušnji: ko se mora dvigniti na neko nevsakdanjo raven kulturnosti, če hoče biti resno in smiselno, torej neodvedno. Gre za skrbno izbran izsek tako iz ustvarjanja kot iz ustvarjanja iz ustvarjanja: slovenska kritika v redkih trenutkih najhujših preizkušanj, ki so terjali odprtost glave tudi tedaj, ko so bila usta zaprta. Nazorno povedano: dr. Leopold Lénard je bil v primeru Fany Hausmanove čisto pameten, celo strpen in do neke mere tudi miselno prodoren človek, toda ob Ivanu Cankarju je krvavi pot potil, ko je bil soočen s pomembno literaturo. Toda ne le on, tudi Fran Levstik ob Simonu Jenku ni vedel, kam bi del, ob Stritarju celo ne, kaj bi del, medtem ko je bil z literarnimi palčki suvereno obračunal kakor Krpan z Brdavsom. In če se je brez dvoma lepi pameti Frana Levstika tako zalomilo pri ustvarjanju iz ustvarjanja, kako je potem bilo šele z Jožefom Babnikom, Franom Malavašičem ob Prešernu in z Luko Svetcem ob Jenku, da dalje ne naštevamo, ker je vse, kar je o tem potrebno reči, v Paternujevi knjigi pozapisano brez odvečnih besed.

Verjetno ne more biti dvoma, da se najnovejše Paternujevo delo kritično navdihuje ob estetiki recepcije Hansa Roberta Jaussa in konstanške šole – toda z izkušnjo, ki jo ima za sabo, je poudarek vsekakor na kritičnem, ne na prevzemanju. O tem govori že slog razpravljanja, ki je bralcu za znanstveno besedilo skoraj neverjetno prijazen, z zelo mnogo tistega, čemur se pravi esprit, in ki je konstanški suhoparnosti popolnoma tuj: med slovenskimi literarnimi zgodovinarji je bila podobna priljudnost dana pravzaprav le še Ivanu Prijatelju, medtem ko so drugi prevečkrat zmogli, kakor Anton Slodnjak, le nekaj zanosa, če niso zapadli močem ozvezdja Franca Kidriča, utaplajočega svoja sicer tehtna razpravljanja v dolgočasnosti, ki je največji greh vsakega, ne le literarnega pisatelja. Zato je 500 zvezkov naklade Paternujeve knjige odločno premalo; govori pa o nerazumni, a po svoje seveda povsem razumljivi odrinjenosti humanistike, ki brez kriticizma ne more, in njenih ustanov – ki ravno tako ne morejo brez tega – na rob slovenskega javnega življenja: odkar so Feničani izumili denar, družbi res ni težko pokazati, kaj ji je pomembno in kaj odvečno.

V opusu Borisa Paternuja Modeli slovenske literarne kritike nikakor niso osamljeno delo: na neki način ji tematsko delajo družbo Estetske osnove Levstikove literarne kritike (izšlo 1962) in Slovenska literarna kritika pred Levstikom (izšlo 1960). Toda pomenijo tudi nekakšno zbirno besedilo za več posamičnih študij (zlasti o pesniškem delu Franceta Prešerna in Simona Jenka) našega 19. stoletja, ki so tako povezane prek recepcijske estetike, ali točneje prakse, kajti ni šlo zgolj za estetska merila. Slovenska kritična vest in zavest je v 19. stoletju nihala med dvema vrednotenjskima kriterijema, med pragmatičnim narodnostnim moralizmom in avtonomnim estetskim: gesli »pro domo« in »pro veritate« sta naravnali poetiko po etiki, ki jo je bolj ali manj oglati kritik razvideval zdaj iz tega zdaj iz onega pesniškega podviga, le tu in tam se je kdaj razlegel po našem svetu razsoden klic, kakor Zarnikov: »... postavi se na evropsko stališče, kadar bodeš imel zopet pero pod palcem in kazalcem, hoteč presojati lepoznavne plodove,« ki ni veljal le enonočnemu »očetu naroda« (razglašenemu v neki gostilni, očitno v precej privzdignjenem stanju, po smrti Janeza Bleiweisa pl. Trsteniškega) Luki Svetcu-Podgorskemu, temveč tudi širše in dalje.

* Naslov je izposojen pri Antonu Jegliču, poznejšem knezoškofu ljubljanskem (ocena Stritarjevih pesmi v Zgodnji Danici).

Paternu opazuje velik nihaj od Rizzijeve prodrone in imena literarnega kriticizma vredne kritike Prešernovih Poezij v nemščini (a z zgodnjim prevodom v slovenščino) preko domačijskih brambovcev, ki so šli v drugo smer in iz vrst katerih se je nato razvilo po smrti Janeza Bleiweisa, ki je bil še zgolj konservativen, ne pa tudi klerikalen, še militantnejše brambovstvo pod praporom katolicizma Antona Mahniča, do povrnitve k pravi literarni kritiki, to pot že v izvirniku slovenski, ki jo napovedujejo Josip Stritar, Anton Aškerc (deloma zapadeta pozneje nasprotni smeri) in Janko Kersnik, uveljavita pa jo ob prvi Cankarjevi in Župančičevi pesniški knjigi nato Etbin Kristan in Ivan Robida, prvi bolj nagonsko, drugi povsem razvidno in zavestno. V optiki »oddaljenega pogleda«¹ Borisa Paternuja se prikazujejo zanimive reči: z razdalje Fran Levec in Anton Mahnič nista kdove koliko narazen, njune mere, točneje uteži, niso od literarnega sveta in so tuje bistvu literarne umetnine. O nji tudi nič ne povedo, zato pa toliko več o bralskem obzorju na eni strani zamaknjenskega navdušenja in na drugi dogmatško-ideološkega motrenja. Nemška kritika se kaže slovenski literaturi kot literaturi mnogo odprtejša, tudi slovenskosti v nji ni nasprotna, kakor je razvidno iz Rizzijevega in Dežmanovega kriticizma (na liberalni strani), navsezadnje pa tudi iz nenavadnega dejanja Taaffejevega ministra Feliksa barona Pina, ki si je ob kurioznem navdušenju nad mičnimi slovenskimi pomanjševalnicami vzel čas tudi za čisto resno in tehtno prevajanje Prešernovega soneta Memento mori v nemščino (na konservativni strani nemške mišljensko-nazorske mavrice). Slovenska tako liberalna kot konservativna in nato tudi katoliška kritika se je izgubljala v prisojanju palme veličastja zdaj veselovski poeziji orlovskega pogleda zdaj prešernovski labodjega občutenja, ki ga v drugi polovici stoletja povedno nadomesti v simbolični označitvi golob, kar tudi na ravni publicistične metaforike govori o popolnoma izvenpesniških merilih celo za vrednotenje prešernovega izročila: labod je nasproti orlu vsekakor nosilec vrednot avtonomne poezije, medtem ko golob le neke druge, v najboljšem drugovrstne idejnosti. Preko svoje ravni pač nihče ni mogel. Le redki preko danosti, v kakršne so bili rojeni in ki jih je videti v slovenskem 19. stoletju zlasti v narodni ogroženosti.

Toda Paternu po vsej pravici namigne, da ni le naše prejšnje stoletje takšno, tudi še pozneje bomo v slovenski literarni kritiki srečevali takšno ali drugačno brambovstvo, ki bo v imenu neminljivih resnic zdaj v tej zdaj v oni barvi in moralizirajočim prstom posegalo v literarno življenje in smrt na Slovenskem. V njegovem delu je moč zapaziti tudi nastanek prvih skupin, ki so imele svojo kolektivno pamet in predvsem nespamet; v dvajsetih letih našega stoletja je to privedlo do tehtnega samospraševanja Frana Albrechta, če ni morda beseda kritika v etimološki zvezi z besedo klika... Prav je imel Koseski, ko je zapisal, da »iz maliga stvar naraste velika in slavna«.

Po vsem izrečenem moremo ob koncu zapisati, da gre sicer za neobsežno, komaj dobrih 60 strani dolgo knjigo, ki pa s prodorno zgoščenostjo pomeni razviden korak naprej v razpravljanju o slovenskih literarnih zadevah. Je zgodba o do sedaj pri nas še neizrečenem, in to na prav takšen način. Če je Enciklopedija Slovenije količkaj resno podjetje, vsekakor ne bo mogla biti v škripcih glede avtorja gesla o literarni kritiki – tako slovenski kot na Slovenskem –, zakaj Paternujevi Modeli slovenske literarne kritike od začetkov do dvajsetega stoletja govorijo preko v podnaslovu zaznačenega časa, in posegajo s svojim razumevanjem in razvidevanjem marsikdaj zelo zelo nerazveseljivih stanj stvari tako v predzgodovino naše kritike, ki gre vsaj do Trubarja nazaj, kakor v dvajseto stoletje.

Igor Grdina
Filozofska fakulteta
v Ljubljani

GREGORČIČ MED ZNAMENITIMI SLOVENCMI

Janez Dolenc: *Simon Gregorčič*, Ljubljana, Partizanska knjiga 1989, 235 strani

Ob Prešernu, Župančiču in Kosovelu je med slovenskimi pesniki najbrž ravno Gregorčič doživel največ zanimanja med publicisti, esejisti in znanstveniki. O tem pričajo knjige A. Burgarja (1907), D. Střibrnja (1922) in – najpomembnejša – F. Koblarja (1962). Slednja je v bistvu monografija k zbranemu delu Simona Gregorčiča (v 4 knjigah), ki ga je tudi pripravil France Koblar. Za zbirko Znameniti Slovenci je nameraval napisati monografijo o Gregorčiču A. Slodnjak, a ga je smrt prehitela. Tako se je lotil nove predstavitve Gregorčiča Slodnjakov bivši študent in naš slavistični kolega Janez Dolenc.

V skladu z namenom zbirke, ki terja poljudno in nazorno obravnavo, je Dolenc dobro opravil svoje delo. Očrtal je pesnikov rod, poudaril Gregorčičevo povezanost z rodno pokrajino in prepleteno ustrezno orisal njegovo življenje in delo. Obravnavo vseskozi spremljajo odlomki iz Gregorčičevih pesmi, kar je obenem smotrno in poživljajoče (ali koristno in prijetno).

Čeprav niti malo ne podpiram dogmatično-verskih Mahničevih nazorov, se mi zdi, da moramo vendarle Mahniča v nekem smislu »rehabilitirati«. In to ravno v liberalnem smislu, v smislu dopuščanja raznih mnenj. Mahnič – glede pogledov na umetnost pravi platonist – je imel seveda vso pravico misliti o Gregorčičevi(h) pesmi(h) po svoje. Pesimizem, panteizem, budizem in podobno lahko razbere v pesmi Človeka nikar navsezadnje kak drug bralec, npr. tudi jaz; razlika je seveda v tem, da se je to Mahniču zdelo grešno, napačno itd., meni (nam) pa povsem neproblematično in sprejemljivo, za estetsko vrednost pesmi pa sploh nepomembno.

Umetniški teksti pač dopuščajo različne razlage, nobena pa ne more biti edino zveličavna. Dolenc navaja v knjigi Koblarjevo, ki je ravno tako ena od mogočih. Celu avtorjeva poznejša razlaga lastne pesmi ne more biti obvezna za druge bralce. Besedilo namreč zaživi svoje življenje in je na razpolago različnim razumevanjem, sodbam in obravnavam. Kolikor je gotovo bila Mahničeva ideološka kritika za Gregorčiča neprijetna, pa ga vendarle ni življenjsko ogražala (v inkvizicijskih in stalinističnih časih so bili za »nepravoverni« mnenja pisci kaznovani celo s smrtjo!).

Še drobnejša pripomba h Gregorčičevi pesmi Cesarju Frančišku Jožefu I. ob slovesni priliki njegovega prihoda v Gorico 4. aprila 1875 vedno zvesta Slovenija. Morda bi le bilo vredno zabeležiti dejstvo, da Koblar te pesmi (in še dveh tovrstnih cesarsko slavnih) ni uvrstil v Zbrano delo, izšle pa so v antologiji Slovenska muza pred prestolom (1989), ki jo je pripravil Marjan Dolgan (pri njem je naslov te pesmi nekoliko drugačen: Njegovemu apostolskemu veličanstvu presvetlemu . . . o slovesni priliki Njihovega . . .).

V poglavju In šel od sela bom do sela navede Dolenc izdaje Gregorčičevih pesmi do današnjih dni. Knjigo pa sklene avtor s poglavjem Še duh njegov živi med nami; tu gre predvsem za razgled po tem, kako zlasti na Primorskem še vedno skrbno gojijo Gregorčičevo izročilo. Še praktičen utrinek o Gregorčičevem izročilu v osnovnošolskih berilih. Pred kratkim sem v analizi teh beril odkril, da npr. v nobenem ni Gregorčičeve pesmi Soči!

Avtor monografije je do »svoje« pesnika razpoložen navdušeno in slavno, kar pa se mi zdi – kljub morebitni občasni nekritičnosti – bolje kot obratno (npr. Zadravčeva obravnava Gradnika v isti zbirki).

Andrijan Lah
Ljubljana

SLOVANSKI LINGVISTIČNI ATLAS

Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas, Serija fonetiko-grammatičeskaja, Vypusk 1, Refleksy *ě, Serbskaja akademija nauk i iskusstv, Belgrad 1988.

Leta 1988 sta izšli dve publikaciji iz projekta slovanskega lingvističnega atlasa (Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas – OLA).¹ Pobudo zanj sta dala na 1. mednarodnem slavističnem kongresu v Pragi (1929) A. Meillet in L. Tesnière, a je bil med osrednje slavistične načrte sprejet šele na 4. mednarodnem slavističnem kongresu v Moskvi (1958). Delo za OLA je potekalo v več telesih, npr. v komisiji za OLA pri mednarodnem slavističnem komiteju (v prvih letih je bila njena naloga sestaviti vprašalnik OLA, določiti mrežo eksploracijskih točk, izdelati fonetično transkripcijo), v mednarodni delovni skupini za OLA in v nacionalnih komitejih za OLA, ki so prevzeli delo v svojih okoljih. O tem več desetletij trajajočem projektu je bila slovenska javnost obveščena bolj skopo in nesistematično.²

Neposredni rezultat dela je bil natis knjig s fonološkimi opisi govorov, zajetih v atlasu, in njihovo diahrono razvojno projekcijo. Tudi ta dela, ki doslej žal niso izšla za vse slovanske jezike,³ so precej obogatila naše poznanje slovanskih govorov in njihovega zgodovinskega razvoja ter so dragoceno pomagalo ne le za dialektologe, ampak tudi za jezikovne zgodovinarje, leksikologe, etimologe itd., olajšujejo nadaljnje delo pri atlasu in omogočajo preverjanje zbranega gradiva in njegovega razvoja do sodobne glasovne oblike. Ker je za človeka, ki ni poseben strokovnjak/dialektolog, oziroma nima na voljo izvirnih podatkov, to gradivo težko preverljivo, bi bilo zelo koristno spodbujati izid podobnih del še za druge slovanske jezike. Prav tako se je izkazalo za koristno v fonološke opise uvrščati tudi ponazarjalno besedno gradivo.

Projekt je bil zasnovan kot splošnoslovanski, vendar pa v tem zvezku ni bolgarskega gradiva; bolgarska stran je odstopila od sodelovanja zaradi samostojne obravnave makedonskega gradiva. Politični poseg v projekt lahko samo obžalujemo, ker škodi stroki, in upamo, da se bo v novih, morda bolj sproščenih političnih okoliščinah spremenilo tudi stališče do makedonskega vprašanja in da se bodo Bolgari vrnili k temu projektu.

V prikazu se bom omejila na nekatere točke v zvezku z refleksi za *ě*, ki ga je v sodelovanju z založbo Minerva izdala Srbska akademija znanosti in umetnosti (SANU), vendar pa z moralno in gmotno pomočjo vseh jugoslovanskih znanstvenih akademij. Končna redakcija tega zvezka je bila naložena jugoslovanski komisiji za OLA konec 1984. leta, kmalu potem pa so bili posameznim slavističnim središčem (Skopje, Beograd – Novi Sad, Zagreb, Ljubljana) razdeljeni v pregled in redakcijo zemljevidi, ki so jih že izdelali ruski, poljski, češki in jugoslovanski strokovnjaki. Tako razdrobljeno in tudi na večje število avtorjev razdeljeno gradivo seveda potrebuje enoten način podajanja in tudi enotenje obdelave, samo gradivo pa se praviloma navaja takšno, kot so ga poslale posamične nacionalne komisije; to delo je opravljala redakcijska skupina, ki so jo sestavljali naši vidni dialektologi.

Ni naključje, da se serija začenja z refleksi za *ě*, saj je med vsemi glasovi prav *ě* doživel v slovanskih govorih najbolj raznovrsten razvoj in se njegovi refleksi gibljejo od najnižjih do najvišjih samoglasnikov, od enoglasnikov do dvo- in triglasnikov, zelo različni pa so tudi fonološki položaji teh refleksov.

¹ Poleg navedenega še Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas. Serija leksiko – obrazovatel'naja. Moskva, 1988

² Izčrpno je o tem pisal T. Logar, Slovanski lingvistični atlas, 2. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.–15. julij 1989, Ljubljana 1989.

³ Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora, obuhvaćenih Opšteslovanskim lingvističkim atlasom, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. 55, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo 1981; F. Michalk, Wolfgang Sperber, Wopisanje fonologiskich systemow narěčow serbskich informaciskich dypkow w Stowjanskim rěčnym atlasu, Lětopis Instytuta za serbski ludospyt, rjad A. č. 30/1. Budyšin 1983, 1–24; Z. Topolińska, Opisy fonologiczne polskich punktów »Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego«. Zeszyt I. Kaszuby, Wielkopolska, Śląsk. PAN. Instytut Języka Polskiego. Prace Instytutu Języka Polskiego 43. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1982.; A. Basara, J. Basara, isto, Zeszyt II. Małopolska. Prace Instytutu Języka Polskiego 49:1983; H. Zduńska, isto, Zeszyt III. 1984.

Pa tudi že o praslovanskem *ě* obstaja izredno obsežna literatura. Za naprej se pripravljajo natisi zvezkov z refleksi za slovanski *ę* in *q*.

Zvezek se začneja z rusko pisanim uvodom (ruščina je delovni jezik vseh publikacij OLA) in kratkimi povzetki v srbohrvaščini, francoščini in angleščini. Bralca seznanjajo z metodologijo obravnave, s problematiko pri razvoju *ě* (vplivi soglasniškega okolja na razvoj *ě*, razmerje med naglaševanjem in razvojem *ě*, vpliv količnosti na razvoj *ě*), razločki med posameznimi slovanskimi areali glede pomembnosti tega ali onega dejavnika. Nato je podan sistem 70 znamenj, ki pokriva vse fonetične realizacije *ě* v slovanskih jezikih, upošteva pa tudi kvantiteto in tonem naglašenegega refleksa. Sočasno se v znamenjih opozarja na nezlogovnost (znamenje $\wedge$) ali na zlogovnost (znamenje $\cup$) prvin samoglasniškega refleksa, podana so znamenja za zamejitev manjšega /večjega jezikovnega ozemlja s tipičnim pojavom (npr. ozemlje ustaljenega naglasa, mehкости/ mehčanosti soglasnikov pred refleksom za *ě*), podana so načela za sestavo komentarjev ob zemljevidih itd.

Sledi sistem fonetične transkripcije, kjer so razložene in opisane temeljne prvine za zapisovanje besed, ki bralcu omogočajo ustvariti predstavo o domnevni glasovni sestavi / glasovni stvarnosti iz zapisa. Ta del je sorazmerno kratek, vendar pa izredno pomemben, saj samo ustrezen zapis omogoča avtentično podajanje narečnega gradiva, od tega pa sta odvisna njegovo vrednotenje in sistematizacija. Prav tako je vsakomur, ki se je kdaj srečal s podobnimi vprašanji, jasno, koliko izčrpujočega in nadrobnega študija je treba za predstavitev glasovnih vrednosti v takšni shemi.

Sledi seznam 853 točk, v katerih so zapisovali gradivo (mreža), tako, da uporabnik vsak trenutek lahko poišče tudi ime kraja, od koder izvira zapis. Slovenskih točk je 21; to je veliko, če primerjamo skupno »slovansko« površino s slovensko. Prevladala so jezikovna merila, tj. izredna narečna razčlenjenost slovenskega ozemlja. Določeno je bilo, da bo mreža zajela samo prvotno slovanska in zgodaj kolonizirana ozemlja, zato npr. ni zapisov govorov z Daljnega vzhoda, iz Sibirije, jugovzhodnega, vzhodnega in severovzhodnega evropskega dela SZ, iz dela Ukrajine, Donbasa. Zapisani pa so slovanski govori v Italiji, Avstriji (Koroško, Gradiščansko), na Madžarskem, v Romuniji, Grčiji, Turčiji in tudi Albaniji (le ena točka – Boboščica), če se še danes tam tudi govorijo. Videti je torej, da pa so zajeta tudi ozemlja, kolonizirana v begu pred Turki, medtem ko npr. češki, slovaški, rusinski govori na južnoslovanskem ozemlju niso upoštevani. Prav temer merilu je videti, da atlas spremlja predvsem razvoj avtohtonega (ne očitno kasneje od drugod priseljenega) slovanskega idioma.

Seznam krajšav in kratic vsebuje vse, kar se tovrstnega v tem zvezku uporablja; prav gotovo bi bilo treba uvrstiti še *pers* (zemljevid 30), knj. ‚kniga‘ (ob r. *kn.* ‚knjiga‘), manjkajo pa tudi okrajšave bolj splošne narave, npr. *g.* (r. *god*), *t. e.* (r. *to est*) ob *sr.* (r. *sravni*) itd. Nedosledno se uporabljajo okrajšave za slovnične pojme v komentarjih ob zemljevidih. Ni razumljivo, zakaj npr. besede *kvěťš*, *lěšš*, *měsec6*, *zvěř6*, *kolěno* imajo podatke o sklonu in številu, npr. besede *sněgž*, *dědž*, *pěna*, *sěno* itd. pa ne.

Osrednji del sestavljajo jezikovni zemljevidi za 65 slovanskih besed (ali njihovih paradigmatskih oblik), kjer so refleksi *ě* iz popisanih besed predstavljeni z znamenji, ki omogočajo hitro optično predstavo o terenskem stanju v slovanskih govorih. Besedje, ki je bilo kartografično, je levo od zemljevida razvrščeno po številkah krajev, tako da je mogoče reflekse v besedi in njihovo kartografično ustreznico primerjati. Ti sezname narečnih glasovnih oblik so številčno in po natančnosti zapisa najpopolnejša dostopna dokumentacija za vsako obravnavano besedo. Poleg glasovnih refleksov *ě* je tudi že iz tega zvezka deloma razvidna močna razširjenost posamezne besede (kar bo sicer v središču pozornosti leksikalnih zvezkov). Če beseda kje ni znana, je to zaznamovano z vodoravnimi črticami. Tudi napotki na komentar so že kartografični z zvezdico ob ustreznem znamenju / številki točke. Skratka, praviloma je vse, kar vsebuje zemljevid, zapisano tudi v pripadajoči mu legendi.⁴

Združevalna za vse narečne oblike je praslovanska rekonstrukcija, ki je hkrati zanje tudi genetično izhodišče; fonem *ě* je zmeraj v poševnih oklepajih. Ker se izhaja iz vprašalnika za OLA (1965), ni posebej pojasnjeno načelo, po katerem so bile izbrane prav te praslovanske besede. Večinoma gre za dvozložnice, nekaj je trozložnic, štirizložnice so izjema, ki sodijo v osnovni besedni fond in se v slovanskih jezikih praviloma ohranjajo. Večinoma se je *ě* nahajal v katerem od zlogov osnove, dva primera ga imata v izglasju in pet primerov v vzglasju. Primeri ponazarjajo *ě* pod različnimi vrstami slo-

⁴ F. Benedik, Slovanski lingvistični atlas, SR 37/1–3, 1989, str. 263–270.

vanskih tonemov ali pa v nenaglašenem položaju. Za praktično rabo je vsekakor pomanjkljivo, da ni rekonstruiran tudi naglas (in tip praslovanskega naglasnega vzorca) in da se samo ponekod vključuje v karto komentarjev.

Izbira besed z izglasnim *-ě* je težavna, ker prav v tem položaju prihaja do fonetično nepravilnih / nepričakovanih refleksov, ki jih smemo šteti na analogne. Medtem ko je števnik *děvě* izbran posrečeno, saj se *-ě* ohranja v zvezi z ženskimi samostalniki tudi tam, kjer dvojine kot slovnične kategorije ni več, oziroma je odporen zoper analogne spremembe, mi je izbira D. sg. os. zaimka *měně* manj razumljiva. Namreč, na izglasje so mogoči analogni vplivi, prim. enklitični *mi*, analogne spremembe doživlja tudi osnova, prim. *měn-* : *men-*, beseda pa tudi naglasno ni povsem jasna.

Posebno vprašanje je povezano z *-ě*, saj se je v tem položaju razvijal protetični *jě-*, potem pa je ta glasovna skupina lahko prehajala v *ja-* (enako tudi v sredini besede, prim. *stojati*). Na tej točki se je prekrila s psl. *a-*, ki je prav tako razvil protetični *ja-*, in psl. vzglasno skupino *ja-*, v nekaj mlajšem obdobju pa je znova prihajalo do oženja skupin *ja->jě-*. V atlas je uvrščenih pet primerov: *jědě*, *jědli*, *jědje*, *jěmě*, *jěxalě* (k infin. *jěxati*). Rekonstrukcija glag. debela *jěxa-* je mogoča zaradi ukr. *ixa-*, medtem ko pri tej osnovi ni najti tipičnega areala, kot ga poznamo iz drugih primerov: ves južnoslovanski prostor ima *jaxa-* (ali pa nekaj, razvito iz te oblike), enako tudi del poljskega ozemlja, v etimoloških slovarjih pa zaradi povezovanja z lit. *jóti*, *jóju* prevladuje mnenje, da gre za prvotno aor. deblo **i-ā-*. Morda bi tak vokalizem podpirali tudi glagoli *ma-xa-ti*, *ba-xa-ti*, *pa-xa-ti* itd. Če ta etimologija drži, potem stanje, ki podpira rekonstrukcijo oblike *jěxa-*, pomeni že mlajšo glasovno inovacijo.

Bralec ima razmeroma malo neposrednih možnosti za preverjanje zapisov gradiva v OLA. Pozoren postane šele takrat, kadar se konkretni refleks *ě* loči v drugih besedah istega govora. Za psl. *větrě*, ima v OLA točka 148a (Pajngart na Gradiščanskem) zapis *vjětr*, ki je kartografirani, kot bi se glasil *vjětr* (razlika med refleksoma *iě* in *vjě* je, da prvi kaže na padajoče naglašeni kratki refleks z dvema samoglasniškima sestavinama, drugi pa na kratki padajoči refleks z nekoliko oslabljenim prvim samoglasniškim delom). Primerjava z drugimi besedami in njihovimi kartografiranimi ustrezniki, npr. *cvjět*, *'siěno*, *tjěsto*, *'dijěd*, *koljěno*, pove, da je kartografirani zapis *vjětr* verjetno napaka. Zato je dragoceno, kadar gradivo lahko preverjamo tudi s fonološkimi opisi, ker zaradi sistematične obravnave glasovja istega idioma in zgodovinske projekcije postane stanje preglednejše. Ker v OLA, str. 294, stoji *vjětr*, tj. tudi z naglasnim znamenjem na drugem mestu kot v OLA, ostane še vedno nejasno, kateri zapis je res pravi. Primer res ni usoden, vendar bi ne bilo napak, ko bi se komentar dotaknil tudi morebitnih neujemanj / različnosti v razmerju do FO.

Podobno je na točki 147a (Čemba na Gradiščanskem): zanj se navaja refleks *'si:no* < **sěno*, pri čemer je *i:* redni in najpogostejši refleks za *ě*, medtem ko FO, str. 288, za Čembo navajajo le refleks *'siěno*, ki je sicer redkejši, a ga najdemo še v besedi *'tjě:lo* (OLA), za katero imajo FO, str. 288, refleks s kračino *'tjělo*. Vzroki za takšno stanje pa bralcu, ki bi gradivo želel uporabiti za študij naglasa in kvantitete, ostajajo nejasni.

Ko se za Čembo v OLA navaja beseda *g'ni:zdo* < **gnězdo* namesto *gni:zdo* (FO), gre – se zdi – za napako v OLA, saj je za sh. govore značilen prehod *gn->gñ-*. Resda očitek ne sodi v zvezo z refleksji za *ě*, saj gre le za razvoj soglasniškega sklopa *gn-*. V točki 7 (Srednja vas v Bohinju) je za psl. *spsědě* v OLA naveden refleks *sō:sed* (toda redni *mě:dvad* < **edvėd6* s ponaglasnim *ǣ* < kratkega *ě*), medtem ko sta v FO, str. 75 in 77, navedeni obliki *sō:sed* in *so:sad*, prva ob ponazarjanju razvoja *ó:*, druga pa ob ponazarjanju razvoja iz ponaglasnega *ě*. Bralcu ni jasno, ali gre v govoru morda za redni / neredni dvojnici, ki bi ju bilo treba uvrstiti tudi v OLA in v komentarju morebiti opozoriti nanju.

Jasno je, da bi bilo treba za izčrpne komentarje neprimerno več prostora, kot ga je komentarjem dodeljeno, zato bi bil potreben preciznejši odgovor in trdnješe usmeritve glede komentarjev. Ponekod bi jih bilo treba mogoče celo opustiti s sklicevanjem na že obravnavano mesto, drugod pa seveda ne.

Na točki 73 (Gorana, Črna gora) ima OLA pravilni refleks za *ě* kot e-jevski glas, npr. *cvět*, *'se:no*, *'te:sto*, *'meseč*, *'pena*, *ko'l'ěno*, se pa v štirih primerih najde refleks *e:i* (v tej glasovni obliki je tudi kartografirani, npr. *sne:ig*, *pe:jsak*, *'ce:ili*, *'l'e:ivi*). Primeri nimajo komentarja, le ob *'l'e:ivi* se komentar dotika mehčanja *l* prek **l-ie-*. Ostaja nejasno, ali gre za drugotni/neorganski *i* ali pa morda za prvotni triglasnik.

Večkratna ponovitev komentarja od prehodu l' > j na točki 56 (Lastovo) tudi v starih skupinah lě- verjetno ni potrebna, očitati pa smemo, da tudi ni usklajena. Ob geslu *lěs* je rečeno, da se tako razvija vzglasni lj > l' - > j -, pri geslu *lěto > jěto* piše, da je j- rezultat zlitja l + ie < ě, pri geslu *kolěno > kojěno* pa da gre za razvoj l'. V resnici gre povsod za nadaljnji razvoj mehčanega soglasnika.

V točki 56 (Lastovo) se mehča tudi *dě-> dĕ-> d'e-*, npr. *d'ěd < dĕdĕš*. Za *tě-* je izpričan refleks *tě:lo* (OLA) < * *tělo*, kar je kartografirano z znamenjem z glasovno vrednostjo ě. Nasprotno pa FO, str. 279, navajajo oblike *tě:lo* in *t'jě:lo*, kar bi oboje moralo biti kartografirano z znamenjem za glasovno vrednost ěe. Ti razločki niso nepomembni, saj tovrstni popravki za karti spreminjajo tudi znakovno razmerje na zemljevidu. V tej točki se najde refleks *tiě:sto*, a ni kartografiran, ker da gre za knjižno obliko.

Vsekakor bi bilo treba komentirati tudi razvoj soglasniške skupine v *méděd < medvĕdš* (točka 56), ki je kartografirana kot da vsebuje refleks *je < ě*. Ker se v istem govoru poenostavlja tudi *siě:t < svĕtg*, *ciě:t < cvĕts*, nas preseneča, da se v OLA navaja glasovna oblika *zviě:zda < zvĕzda*, medtem ko FO, str. 280, izrecno navajajo sicer pričakovano obliko *zjě:zda*. Vzrok za poenostavljanje soglasniških skupin ni povsem jasen, ni pa mogoče izključiti refleksa *je < ě*.

Prav iz teh nedoslednosti in omahovanj, ki bi jih lahko dopolnili še z novimi primeri, se lepo pokaže, da so sestavljalci komentarjev vendarle ubirali neko srednjo pot. Pri tem obsežnem gradivu, ki povzhu vsega pripada tako številnim govorom, obstaja resna nevarnost, da bi komentarski del preveč narasel. Menim, da bi načeloma moral vsebovati pojasnilo vsakega odmika, vsakega nepričakovanega pojava iz obravnavanih govorov, če ga ni mogoče izluščiti od drugod. Druga skrajna možnost bi bila, da se komentariji praviloma prenesejo v publikacije, kot so FO.

Posebno vrednost imajo tudi povzemalni članki (in njim pripadajoči zemljevidi), saj niso zgolj sumiranje prej navedenega in prikazanega gradiva, temveč strnjeno povedane ugotovitve, ki zadevajo fonološki status refleksov *ě/ě*; fonetične reflekse *ě* v položaju maksimalne diferenciacije, razmerje med refleksi za *ě* in nekdanjim akcentom ter vpliv samoglasniške kolikosti na reflekse in vpliv soglasniške okolice na reflekse *ě*. Prav ti prinašajo tudi najbolj nova in pregledna vedenja o problemu. Naj ob koncu zaželimo, da bi čim prej ugledali luč sveta tudi ostali zvezki in da tega projekta, ki ga danes še ne moremo objektivneje ovrednotiti, ne bi bistveno zavrli ali onemogočili gmotni ali podobni razlogi.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta
v Ljubljani

ZBOROVANJE JUGOSLOVANSKIH LESIKOGRAFOV IN LESIKOLOGOV V ZAGREBU

Od 11. do 13. oktobra 1989 je bila v Zagrebu Četrta jugoslovanska konferenca o leksikografiji in leksikologiji, ki sta jo organizirala Medakademijski odbor za leksikografijo, ki ima svoj sedež pri zagrebški akademiji, in Odbor za leksikografijo Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti.

Tematika, ki jo je nakazoval že sam naslov zborovanja *slovar in družba*, je bila obširna. Obilica referatov je bila razdeljena v pet sekcij; te so se združile v dve skupini, tako da je delo večinoma teklo v dveh prostorih hkrati, zato nihče ni mogel poslušati vseh referatov, kar je škoda. Čeprav je področje po raziskovalni strani razdeljeno na niz specialnosti, je vendar toliko povezano, da bi bilo v prihodnje dobro omogočiti dostopnost vseh referatov, četudi na škodo predstavitenih minut.

V prvi sekciji o *slovarjih piscev, narečij in obdobj* je največ referatov obravnavalo narečno področje, in sicer gradiščansko-hrvaški slovar (N. Benčić), narečne slovarje jugovzhodne Srbije (N. Bogdanović), frazeologijo kostelskega slovarja (S. Horvat), kajkavski besedni zaklad (M. Lončarić), slovarje prvotno čakavskih govorov (S. Vulić) in slovarje narečno raznorodnih okolij (S. Remetić).

Tudi stari slovarji vnamajo duhove. Obravnavani so bili: slovar Arnolda Harffa iz 1497/8 (A. Jembrih), slovar A. Šarčevića iz 1870 (L. Prčić), hrvatski aneksnii slovarji 18. stol. (A. Ptičar), hrvatsko-nemški slovar iz 1829 (V. Putanec).

Slovarji jezika posameznih piscev delajo za zdaj še poimenovalne težave, ker sta izraza avtorski ali piščev slovar dvoumna; posvečena jim je bila znatna pozornost (M. Dešić, M. Moguš, S. Suhadolnik).

Iz problematike zgodovinskih slovarjev so bili obravnavani: glagolski vid pri slovenskih protestantih (M. Merše), gradivo za zgodovinski slovar (F. Novak), psalmska uvodna terminologija pri slovenskih protestantih (F. Premk) in naglasni modeli v štokavščini (S. Vukušić).

Druga sekcija je obravnavala izdelavo in uporabo slovarjev. V njej je bilo prikazanih veliko vprašanj: glagoli z morfemom se (I. Černelič), občna imena z negacijo (E. Fekete), tipologija opisnih slovarjev (D. Gortan-Premk), večjezična leksikografija (I. Gostl), narečna leksika v splošnem slovarju (M. Hajnšek-Holz), leksikografija in prevajanje (V. Ivir), nova leksika (F. Jakopin), sociolingvističen pogled na slovar (D. Kalogjera), izimenska leksika in frazeologija (J. Keber), besedne variante (D. Maček), termini v splošnem slovarju (M. Mihaljević), slovar za jezikovnokulturne namene (D. Miteva), razvrščanje pomenov (J. Müller), naglasne dvojnice (V. Nartnik), vezljivost (J. Novaković-Lopušina), delovni dnevnik leksikografa (Ž. Bujas), slovarski položaj jezika (M. Peti), problem izdelave novih terminov (S. Šarčević), problematika Dopolnil k Rječniku JAZU (B. Tafra), odmiki od slovarskih principov zaradi praktičnih koristi (O. Mišeska-Tomić), tipologija razlagalnih slovarjev (R. Volos). Omejnjeni problemi so bili praviloma naslonjeni na kako konkretno leksikografsko delo.

Enobesedne problematike (rđom) se je lotil samo en referent (D. Alerić)

V sekciji *leksikološki problemi* so bili predstavljeni izrazi za občutke, sprejemane z vonjem (S. Babić), etniki kot arhaizmi (B. Čorić), Njogoševi latinizmi (B. L. Dabić), frazeološke variante (Ž. Fink), nemški elementi v hrvaškem knjižnem jeziku (Z. Glovacki-Bernardi), novi pojavi v sodobni srbohrvatski leksiki (N. Gošić), tuji elementi v slovarju R. Ognjanovića (O. Jašar-Nasteva), negacija v antonimiji in gradaciji (M. Kovačević), vloga madžarske leksike v formiranju hrvatskega knjižnega jezika 19. stol. (I. Nyomárkay), glagolska fraza (V. Petrović), medjezikovna homonimija (M. Popović, R. I. Trostinska), besede brez etimologije v rečniku SANU (B. Šikimić), razslojenost večpomenske strukture v leksiki (D. Šipka), določitev in uporaba terminov (M. Turk, D. Karković), italijanski frazeologizmi (Z. Vučetić), romanizmi v Rečniku SANU (B. Vukmanović-Mojsilović), prevzete besede v hišnem in pohištvenem izrazju (G. Vuković), arhaizmi v knjižnem jeziku (D. Zekulić-Stolac).

V sekciji o *specialnih slovarjih* so obravnavali: geslo v osebno-imenskem slovarju (Ž. Bjelanović), potrebo po slovarju kulture (M. Bratanić), pridevnik v kontrastivnem valenčnem slovarju (M. Brdar), etimološki slovar glede na naslovnika (M. Furlan), uporabnost frekvenčnih strokovnih slovarjev (M. Gačić), alpinistično terminologijo (S. Gilić), kako daleč v globino naj gre etimološki slovar (A. Gluhak), šolarski slovar (Z. Gudelj-Velaga), slovensko papirniško terminologijo (M. Humar), specialne frazeološke slovarje (D. Mršević-Radović), potrebo po slovarju neologizmov (V. Muhvić-Dimanovski), čebelarke termine (L. Nedeljkov), strukturo srbohrvatske ekonomske terminologije (G. Ressel), načrt slovarja starih hrvatskih osebnih imen (M. Šimundić), prozodijski slovar in uzus (I. Zoričić).

V peti sekciji o *strojni obdelavi slovarja* so bila predstavljena naslednja vprašanja: japonsko-slovenski računalniški slovar (A. Bekeš, P. Tancig), kompjuterizacija ruske ortografske leksikografije (O. L. Dmitrieva, G. A. Čerkasova), računalniški leksikon z morfemskimi entitetami (T. Erjavec, P. Tancig), enkodiranje besedila za leksikografsko analizo (C. Krstev), možnosti računalniške obdelave glagolskih gesel (O. Sabo), prototip leksikografske delavnice (O. Sabo, D. Vitas), računalniško prevajanje iz slovenščine v latinščino (A. Saje, P. Tancig) in računalniški okvir za opis leksike (D. Vitas). Obravnava računalništva je bila zelo skržena glede na napoved. Dobili smo občutek, da avtorji preveč prehajajo iz samostojnega raziskovanja na spremljanje dela tujih računalniško podprtih modelov obdelave jezikovnih podatkov. Izginja skupinsko delo, ki je bilo včasih načrtovano. Pogrešali smo več podatkov o možnostih računalništva pri praktičnih leksikografskih nalogah.

Predstavljenih je bilo 82 referatov iz Jugoslavije, žal ne iz vseh središč, in iz nekaterih evropskih držav. Na splošno je opazno, da so prevladovali referati, ki so oprti predvsem na obsežna gradiva in iz-

kušnje pri delu. Manj je bilo referatov, ki so izhajali v prvi vrsti iz teorije. Precej jih je bilo, ki so poročali o dosežkih doma in po svetu. Tudi načrtov ni manjkalo. Spet se je pokazalo, da jugoslovanski leksikografi razmeroma slabo medsebojno poznamo leksikološke dosežke. Diskusijski prispevki so marsikatero važno opozorilo poudarili in tudi relativizirali nekatere dokaj enosmerne trditve. Pestra pahljača vprašanj in živahni odzivi na posamezne trditve so potrdile misel, ki jo je vodja zborovanja Božidar Finka izrekel v uvodnem govoru, da je zanimanje za leksikologijo v našem jezikoslovju in javnosti veliko in se še povečuje. Slovarji nudijo veliko, kar je treba ljudem še bolj približati, hkrati pa so pred leksikografi velike naloge, da naredijo slovarje še bolj uporabne za različne uporabnike.

*France Novak s sodelovanjem
Marjete Humar ter Cvetane
in Miloša Tavzesa
Ljubljana ZRC, SAZU*

NON MULTA – SED MULTUM

K oceni KNJIŽEVNOSTI Andrijana Laha, JiS 1989/90, 3

Tudi sam bi rad dodal nekaj misli, ugotovitev in predlogov ob učbeniškem kompletu treh Beril in pred nedavnim izšle Književnosti. Za kakršno koli oceno bo potrebno upoštevati celoto vseh štirih knjig s kasetami, ovrednotiti pa jih bo mogoče šele po nekajletni uporabi v razredih različnih smeri; namenjene so namreč prvim trem razredom vseh srednjim šol, posebni grafični znaki v Književnosti pa opozarjajo tudi na izbor v bolj oz. manj zahtevnih programih. To pisanje noče, pa tudi še ne more biti kritika!

Vsekakor se je doslej šolskim knjižnicam in nam slavistom nabral že čeden kup tovrstnih učnih pripomočkov: od zelenih antologij Slov. književnosti (1961–65) in sivih Svetovne književnosti (iz istih let), do štirih Slovenskih beril (1974–75), pa »usmerjenih« Književnosti (1981–84), obeh Kosovih Pregledov slov. in svet. književnosti (1978–79) do zadnjih treh Beril in Književnosti, nekakšnega sintetičnega vprašalnika z odgovori! Ne vem, če se še katero področje lahko pohvali s tolikšnim bogastvom in vanj vloženim trudom ter sredstvi! Sijajna možnost za kritična soočanja z različnimi razpoložljivimi viri! Saj je eden od ciljev, ne pozabimo, naučiti tudi učiti se, iskati, primerjati, ocenjevati, sprejeti ali zavrniti, to utemeljiti ter končno o vsem tudi nekaj svojega zapisati! Seveda se postavlja še vprašanje: kaj in kam z »odstavljenimi« učbeniki, od katerih zadnjih pravzaprav niti nismo mogli preizkusiti nekajkrat zaporedoma, kaj šele, da bi jih lahko ocenili in to potem tudi upoštevali pri dograjevanju! Sedaj smo pred novim svežnjem: hitro se opazi, da hoče biti svež tudi v izboru! Če pa so avtorji imeli pri tem srečno roko, bodo povedali razredi!

Predvsem (in najprej) kot praktik iščem zelene, natančno določene vmesne in končne cilje (smotre), ki naj bi jih z izborom čim kvalitetneje dosegli, uresničili. Žal zaman, ker niso nikjer zapisani (razen splošnih pred učnim načrtom); pa bi seveda morali biti, ker so temelj in izhodišče vsemu našemu delu v razredu. Tako jih bomo znova iskali in določali učitelji sami! To namreč moramo, ker v skladu z njimi vsaki snovi in etapi izdelamo najustreznejši metodični algoritem, upoštevajoč razred, okolje, čas, starost učencev, njihovo literarno razgledanost, predznanje, jezikovno razvitost itd. Zato je treba jasno vedeti, kaj bi radi in zakaj! Potem pa, in tudi tu je novi izbor vprašljiv, odgovor na vprašanje: koliko –ponujena količina je prevelika in je tudi posledica nejasnih ciljev, tega, da se pravzaprav nikdar nismo teoretiki in praktiki dogovorili, kaj, zakaj (in kdaj) naj bi učenec »vzel«, spoznal, znal in to po vertikalni od osnovne šole navzgor! Cilji in količina s kakovostjo priprave pa so vendarle temeljni pogoji uspešnega načrtovanja in izvajanja učno-vzgojnega dela!

Kar naprej tudi pozabljamo, da poteka pouk slovenščine še vedno kot spreplet dveh področij (še vedno ju tudi uči isti učitelj!): jezikovnega in literarnega, da se razpoložljivi čas deli na pol za eno in drugo, in da mora učitelj poleg tega, da približuje novo snov, opraviti še vrsto drugih nalog, za katere preprosto rabi čas! Bolj malo razmišljamo o povezovanju obeh linij, o korelacijah med njima, o tem,

kako bi se eno enoto dalo izrabiti za oboje (kar je že poizkusila M. Kolarjeva). Seveda tak celovit, kompleksen pristop zahteva drugačno izvedbo in drugačne pogoje! K temu še tole: obe področji sta toliko obsežni, da ju je čedalje težje spremljati, tako da postaneš vsaj v enem prej ali slej laik, še posebej, ker skoraj moraš spremljati tekočo knjižno produkcijo ter vzporedne družboslovne vede in še marsikaj! Tega nam nihče ne prizna in ne upošteva! Sestavljalci načrtov in učbenikov pa pričakujejo specialistično izvedbo – za obe področji! Kar pa je povsem nemogoče!

Toda nazaj k literaturi in tovrstnemu pouku! Marsikaj želimo, vprašanje pa je, kaj in koliko dosežemo, naučimo, v čem uspemo? Ostane v mladih dušah vsaj prgišče ponujene lepote? V njih zacveti ali ovne? Ob preveliki hitrosti in nepregledni množici snovi, ki jo je pač potrebno vzeti! Tu nekje je nova kleč: pozabljamo namreč, da je vse govorjenje o delu popolnoma neučinkovito, če ga učenec (vsak!) prej (doma) ne prebere (v celoti!), če ne zavzame odnosa do njega, če se ne pripravi na razgovor in analizo! In tudi če to napravi, smo še naprej neučinkoviti, če prebrano absolviramo v 20 ali 40 minutkah, pa še s 30 ali več učenci! Najverjetneje je (večinoma) takšna tudi naša vsakodnevna praksa.

Koliko časa si že tožimo, kako bralna kultura usiha; torej knjigo bolj odmikamo, kot približujemo ali zanjo navdušujemo!? Med tem se je spremenil čas, zahtevnejši je, pa tudi bolj nagel, sili v površnost, mnogi učenci berejo čedalje slabše, kaj šele, da bi prebrano znali tudi kvalitetno razbrati – tudi boljši! Preveč smo jim naložili in potem bi še radi na en dva tri! Ker malo znajo, si seveda veliko upajo, osebnostno krmijo in se izmikajo! Duhovna erozija je globoka in nevarna! Knjige govorijo težko in počasi, to je treba vedeti in predvideti! Berem E. Flisarja in svoje misli v njegovih stvkih: »Na svetu je vse več knjig, a vse manj ljudi, ki jih znajo brati . . . Bralec soustvarja literarno delo. Brez njega je knjiga le organiziran plankton tiskarskega črnila. Knjiga je to, kar v trenutku branja v njej najdeš . . . šele, ko jo odpreš, zaživi . . . gre za suveren duhovni dogodek . . . vrednost dogodka je odvisna od kvalitete tvojega sodelovanja.« Pri nas tega še nismo doumeli, pomena osebnega v komunikaciji z besedilom! Gremo naprej, klišejsko, privajeno, brez poguma za drugačno in ustvarjalno šolo! Lepota med tem kar drvi skozi prste!

Stara kleč – kaj pravzaprav hočemo: dati soliden pregled kronološkega zaporedja liter. dogajanj, tokov, slogov, imen, del, tem, problemov, zvrsti ali vzgojiti žlahten humus za samostojno razglabljanje o prebranem, naučiti kvalitetno interpretacijo, razviti estetski okus, spodbuditi dialog in kritičnost, odpirati razgledišča, iskati stičišča in usmerjati na razpotjih! Saj bi radi, da bi naši učenci tudi po šoli segli po knjigi, in da bi jih pri tem »šolsko« čim manj motilo? Teorija zatrjuje, da mora biti v srednji šoli »spoznavanje, razlaganje in vrednotenje literature postavljeno na ustrezno strokovno raven« (J. Kos), da je smoter pouka književnosti predvsem »usmerjati k logičnemu, problemskemu in historično kritičnemu razumevanju stvari, kar je podlaga znanstvenega mišljenja« (J. Kos), da je tovrstni pouk namenjen predvsem »učencevemu pridobivanju spretnosti interpretacije« (M. Grosman), da je »sposobnost lastne interpretacije (doživljanje, razumevanje, vrednotenje) konkretnega umet. besedila . . . pri pouku knjiž. sposobnosti prvi cilj« (B. Krakar), in da mora biti torej pouk »v prvi vrsti motivacija za branje« (B. Paternu)! Vse bi res moralo biti tako in nam sem pa tja tudi uspe, če le prelisičimo to in ono!

Bojim se, da bomo kljub novemu kompletu, šli po starem! Za začetek bi si morali prisluhniti in potem iti praktično nekaj korakov skupaj, v različnih razredih, ob vseh (ne)mogočih pogojih in obremenitvah, ki jih imamo učenci in poučujoči! Kleči so nevarne! Tu pa je še ena – računam: v najboljšem primeru imamo letno 140 ur slovenščine (toliko bi je tudi povsod morali imeti!), od tega bi jih pol lahko namenili književnosti, pol jih moramo jeziku, če ne bi bilo potrebno odšteti še obveznih ur za šolske naloge in poprave ter za druge nujne etape uč. procesa, od motiviranja do razgovora in tudi ocenjevanja. Tako nam preostane pičlih 60 ur ali še manj! Zanje seveda ne smemo planirati več kot 30 ur nove učne snovi, raje manj! Poglejmo v novi komplet: v Berilu I je 63, v II 68 in v III kar 111 enot! Kar pomeni delo (ali dve) na eno uro, in še samo »jemati« in niti ne vzeti vsega tistega, na kar lepo opozarja učbenik! Če bi eno enoto delali po vseh etapah, dovolj konotativno, natančno, bogato, kolikor toliko ustvarjalno, s sodelovanjem vsaj peščice učencev – in samo tako bi bilo prav! – bi zanjo porabili do dve uri! Kar pa še vedno pomeni, da bi npr. Sonetni venec ali Hamleta »delali« le do dve uri! Učenci pa bi morali o prebranem tudi spregovoriti, še posebej, če se pripravijo – saj jih ne smemo kar utišati; že itak imamo preveč molčečo šolo! Tako bi letno »zmogli« do 15 del, toliko naj bi jih vsak dokumentirano (dnevnik branja!) prebral! Tako bi kdaj pa kdaj tudi uspeli uresničiti »celotno inter-

pretacijo« (D. Rosandić) in vsaj v grobem tudi zgornje zahteve in naloge! In to naj bi potem tudi preverjali z vprašanji na bodoči maturi! Sicer bo slovenščina zaradi kvantitete zdrknila še niže po lestvici kvalitete!

Že stari mojstri so vedeli: bolje manj, pa tisto temeljiteje! Dr. Kos zatrjuje, da je bil »vezan na uč. načrt, ki nadrobneje določa obseg snovi, avtorje in dela« (Prosv. delavec), vprašanje je torej, kdo je avtor uč. načrtov! V Rosandićeви Metodiki beremo tudi o izboru in limitiranem številu del, tja do 15, 16, hkrati s spodbudami učiteljem za še ožji izbor, ki ga normalno zahtevajo specifične, vsakokrat drugačne uč. razmere in pogoji! Šele po zdravi selekciji bodo zaživel tudi novi priročniki! In vsi drugi viri! Šele potem bomo šli učinkoviteje skozi labirinte lepote! Vsi skupaj in vsak zase! Tudi M. Grosman opozarja, da »interpretacija ne sme nikoli nadomestiti branja dela . . . Če učenec sam ne prebere besedila in si ne oblikuje svoje sodbe o njem, bo vsa šolska razprava o delu zanj govorjenje in / ali podatki o tem delu«!

In tu je še ena kleč, ki se je noče videti: to je odlomek, je stotnjia odlomkov! Preveč je v vseh Berilih (kaj pravzaprav to je?) vsega tega odlomljenega, izluščenega, amputiranega, različnih koščkov – zaradi želje, da ja ne bi česa izpustili! Tako se v eni glavi grmadijo v nerazviden mozaik preštevlni drobci in okruški! Odlomki so svojevrsten davek modernemu času, blazni naglici, »inovatorstvu« v šolstvu, metodičnim meglenicam, nedorečenim ciljem, vertikalno neuskkljenemu konceptu, prijajo duhovnim ožinam, povprečju, strahu pred iščočim intelektom, pred čustvi, pred seboj in drugimi, pred dialogom; ker so kratki, se da drveti skoznje in čeznje, ni se treba truditi, se ustaviti, domisliti, se odpreti; sporočila mnogoplastnosti umetnin ostajajo nesprejeta, nespoznana in so zaradi nove snovi tudi hitro pozabljena; govorijo sporočila odkrhnjenega; pogojuje se »intelektualni šverc« in enosmerno komunikacijo; vse brez iskanj, zgolj polzenje po koščku površine! Pravo branje zahteva najprej pravi vir, ki je vendarle prva, neokrnjena izdaja, ta nas tudi vabi s polic! Zanj potrebujemo mir, znanje in zbranost! Da se lahko odpremo vsem funkcijam, ki jih besedilo ima! To je pravo učenje branja in je hkrati opredeljevanje, kar je »ena temeljnih vrednosti stikov« z literaturo (B. Paternu)! Zaradi utečene prakse pa bo kmalu marsikateri odlomek predolg in odveč!

Svoj pohod v literaturo začenjamo prenaravnost, s preveč idealnimi in odmaknjenimi zgledi; morali bi počasneje, od učenčevih interesov, po korakih, nekako tako kot v Rosandićevih učbenikih. »Preudarna liter. didaktika . . . spaja dokazljivo z iščočim, argument z osebno vizijo, objektivno znanje s svobodno voljo osebnega izbiranja, osmišljanja in opredeljevanja.« (B. Paternu) Bo za to pri nas sploh kdaj dovolj posluha, časa in znanja? Praktiki že leta in leta opozarjamo, da se mnogih zamisli enostavno ne da uresničiti! In še je vsega, kar nas hromi in omejuje!

Ob koncu zapisujem svoj predlog ožjega izbora za prva tri leta, ki ga sam preizkušam; zahteva ok. 50 ur, obsega do 15 del, ki jih učenec v celoti prebere in se zanje pripravi (referati, usmerjeno branje):

I. Teorija, slog, obdobja; orient. epika (Ep o Gilgamešu/Mahabharata), orient. lirika (Psalm-haiku), Iliada/Odiseja-Eneida, ant. lirika (Sapfo-Horac-Ovid), Kralj Ojdip (gr. gledališče), Poetika, Dantejeva Komedija (Pekel), Don Kihot, Hamlet, Tartuffe, Gulliverjeva potovanja/Kandid, Faust, romant. lirika (izbor); Briž. spomenik II, P. Trubar (izbor), Biblia, (op. Bohorič in drugi slovničarji k zgod. jezika), Pridiga na noviga lejta dan/Nebeški cilj, Slava Vojvodine Krajske, Ta veseli dan, V. Vodnik (izbor), Poezije dr. F. Prešerna; Gorski venci.

II. Teorija, slog, obdobja; Obrazi, Poezije 82, Popotovanje . . . Martin Krpan, značajevke (Tilka, Telečja pečenka), Kmetske slike – Med gorami, real. roman (Deseti brat – Jara gospoda – Visoška kronika), Na trgu – Pijanec – Sneg – Trenutek, Duma, Hiša Marije Pomočnice, Kurent, Hlapci, dr. Gradnik (izbor); Gospa Bovary, Mrtve duše/Plašč, Zločin in kazen/ Bratje Karamazovi, Vstajenje, Beznicca/Germinal, Strahovi, Rože zla (izbor), Slika Doriana Graya/Saloma; Bakonja fra Brne/Nečista kri, Kranjčević (izbor) / Matoš (izbor).

III. S. Kosovel (izbor, Kons 5!), Matkova Tina dr. I. Preglja, Dogodek v mestu Gogi, Balantič-Vodušek (izbor), E. Kocbek (izbor), Jamnica, Strici so mi povedali (novele?), Tantadruz (posnetek!), Celjski grofje, poezija o in med NOB, Pesmi štirih in razvoj slov. sodobne lirike, Pustota in razvoj slov. sodobne proze, Sofoklova in Smoletova Antigona in razvoj slov. sodobne dramatike, sodobni slov. esej; Lorca (izbor), Preobrazba, Starec in morje/Smrt v Benetkah, Mojster in Margareta, Tujec /Zaprta vrata, Videc, Plešasta pevka/Čakajoč Godota; Na Drini most, Na robu pameti; slog. obdobja.

Kjer je ur manj, bi bilo potrebno še zožiti! Mnoga dela grejo v razredu odlično!

Oglasil sem se, ker novi učbeniki to zaslužijo! Opozoriti sem želel na vrsto ovir in neustreznosti, zaradi katerih naše delo nima takšnega uspeha, kakršnega bi si želeli! Bodimo pogumnejši in ustvarjalnejši! Marsikaj od predlaganega lahko uresničimo sami učitelji! Želimo si le razumevanja in strokovne pomoči in dialoga, v katerem bi iz izkušenj marsikaj lahko drugače argumentirali!

Navedenke:

Fisar Evald, Noro življenje, 1989; Grosman, dr. Meta, Bralec in književnost, 1989; Kos, dr. Janko, Slov. izobraževanje in znanstv. revolucija, Sdb 1987, 3; isti, Pogovor o Književnosti, Prosv. delavec 11. dec. 1989; Krakar, Boža Vogel, Smotri, vsebine in metode pouka slov. knjiž., JiS 88/89, 3; Paternu, dr. Boris, Kaj hočemo s poukom knjiž. JiS 83/84, 5; Rosandić, dr. D., Metodika, Zg. 1986.

Marjan Štrancar
Nova Gorica

SLAVISTIČNO ZBOROVANJE V LJUBLJANI

Slavistično društvo Slovenije obvešča svoje člane, da se bo tridnevno slavistično zborovanje pričelo 27. 0. 1990 ob 9. uri v Cankarjevem domu v Ljubljani.

Tehnično organizacijo smo zaupali Kompasovemu kongresnemu oddelku v Ljubljani, Pražakova 4. Prijavnice z vplačilom kotizacije (300,00 din) in hotelska depozita (200,00 din), skupno 500,00 din, vplačajte na Kompasov račun pri Ljubljanski banki št. 50100-601-13773, cto.: 3502/801/440036 z oznako Slavistično zborovanje, **najkasneje do 7. 9. 1990**. Prijavnice bodo dostavljene pokrajinskim društvom do 18. 6. 1990. Program bo udeležencem poslan v prvi polovici septembra.

Tajnica SDS
mag. Irena Orel-Pogačnik

Predsednica SDS
prof. dr. Martina Orožen

Obvestilo

Slavistično društvo Ljubljana prireja tečaj oziroma šolo slovanskih jezikov. To bodo kratke, zanimive predstavitve desetih jezikov v obliki poljudne lekcije, izčrpno glede pisave in izgovarjave, izbrano glede ostalih ravni jezika, primerjalno glede na slovenščino.

Tečaj bo potekal na Filozofski fakulteti v Ljubljani v pritrličju po naslednjem razporedu:

17. marca 1990: beloruščina, češčina

19. maja 1990: slovaščina, ruščina

17. novembra 1990: makedonščina, poljščina

16. februarja 1991: lužiška srbščina, srbohrvaščina

19. aprila 1991: ukrajinsščina, bolgarščina

Kot je razvidno, bo tečaj ob sobotah. Pričetek vedno ob 9.00. Prizadevali si bomo, da bodo naša srečanja tudi pogovorna in družabna.

Lepo vabljeni!

Darja Gabrovšek, tajnica
(Filozofska fakulteta)

dr. Milan Dolgan, predsednik
(Ljubljana, Melikova 84)